

**МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

ОСНОВИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**Мелітополь
2020**

УДК 808.51(075.8)

Рекомендовано до друку навчально-методичною комісією
філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького
(протокол № 15 від 27.06.2019 р.)

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник
Інституту української мови НАН України
П. І. Білоусенко;

кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного університету
А. Є. Адамович;

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри початкової освіти Мелітопольського державного
педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
С. М. Дубяга

Основи ораторського мистецтва : навчальний посібник / уклад. Т. В. Сіроштан,
С. І. Єрмоленко, З. О. Митяй. Мелітополь : Вид-во МДПУ
ім. Богдана Хмельницького, 2020. 89 с.

У виданні зібрано й систематизовано основний матеріал для закріплення теоретичних знань на практичних заняттях із дисципліни «Основи красномовства». Він допоможе студентам і викладачам ефективніше організувати свій робочий час; шляхом послідовного виконання запропонованих завдань формувати знання і вміння з основ теорії виразного читання як мистецтва слова в педагогічному процесі, техніки мовлення як необхідної передумови словесної дії, основних положень засобів логіко-емоційної виразності читання, мовлення, особливостей читання творів різних жанрів.

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Методичні рекомендації до курсу «Основи красномовства».....	7
Змістовий модуль 1. Техніка мовлення.....	9
Тема 1. Теоретичні основи виразного мовлення.....	9
Тема 2. Техніка мовлення. Дихання.....	14
Тема 3. Голос.....	24
Тема 4. Дикція. Значення дикції у професійній підготовці вчителя.....	29
Тема 5. Орфоепія.....	39
Тема 6. Засоби логіко-емоційної виразності мовлення.....	43
Змістовий модуль 2. Основні положення засобів логіко- емоційної виразності мовлення.....	47
Тема 7. Мовні такти, їх значення для процесу читання, мовлення.....	47
Тема 8. Паузи.....	55
Тема 9. Логічні наголоси.....	58
Тема 10. Мелодика мовлення.....	62
Тема 11. Темп мовлення.....	67
Тема 12. Позамовні (рухові) засоби виразності.....	69
Тема 13. Членування тексту на мовні такти.....	70
Тема 14. Оптимальні шляхи і способи визначення логічних наголосів у єдності з мелодикою і темпом.....	72
Тема 15. Підготовка твору для читання та аналізу його з дітьми.....	73

Індивідуальне навчально-дослідне завдання.....	75
Список рекомендованої літератури.....	75
Додатки.....	77

ПЕРЕДМОВА

Виразне читання, мовлення – вид мистецтва і предмет навчання цього мистецтва. Курс «Основи красномовства», який викладається на філологічному факультеті Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, тісно пов'язаний із «Культурою мовлення», є однією з найактивніших форм вивчення літератури, ефективним засобом естетичного виховання та духовного збагачення особистості.

Прийоми викладання виразного мовлення виробляються шляхом спостереження над звичайним людським мовленням, яке науково оцінене, виміряне і виведене в рамки теорії. Теорія ця переказується на папері у вигляді кількох десятків правил, а вчитися мистецтва читання треба роками. Функції виразного читання, мовлення виходять далеко за межі суто професійного характеру. Вони вчать розуміти і запам'ятовувати зміст; розвиває художній смак, почуття та уяву; розвиває голос, розширює його діапазон, привчає розумно володіти апаратом дихання; удосконалює мовлення. Виразне читання, мовлення викликають благородне почуття насолоди у виконавця і сприяють зближенню, духовному єднанню людей, навчають точно передавати свої думки, логічно й естетично формулювати їх у слові.

У сучасних умовах від учителя, його переконливості, професійної майстерності, ерудиції і загальної культури значною

мірою залежить виховання молоді й успішне розв'язання складних соціальних і культурних завдань. Навчальний посібник «Основи ораторського мистецтва» сприяє вивченню всієї повноти сучасного мовного життя в усій багатоманітності його проявів у писемній і усній, суспільній та індивідуальній мовній практиці студентів. Діапазон цього вивчення широкий: від орфоепічних норм вимови звуків, звукосполучень, слів, словосполучень, через техніку і логіку мовлення – до реалізації «надзавдання» у словесній та фізичній дії.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО КУРСУ «ОСНОВИ КРАСНОМОВСТВА»

Робота над курсом «Основи красномовства» передбачає оволодіння загальними і специфічними методами і прийомами навчання виразного читання: тренувальні вправи на дихання, робота над голосом, стилістичний експеримент, складання партитури тексту, виконання словесних етюдів, вміння проводити літературознавчий аналіз тексту, створення розповідей-мініатюр на основі баченого тощо. Їх застосування пов'язане з трьома такими основними розділами: технікою мовлення, логікою читання, емоційно-образною виразністю.

Робота над диханням включає в себе комплекс тренувальних вправ на удосконалення реберно-діафрагмового типу дихання, на зв'язок голосу з якістю дихання виконавця. Робота над голосом передбачає виявлення навичок володіння силою голосу, діапазоном, темпом, а також виявлення недоліків голосу (вистрілювання звуків, форсування голосу, монотонності, крикливості, швидкого темпу, приглушеності голосу тощо).

Робота над логікою читання пов'язана з умінням вичленовувати логічний бік звучання з метою вдосконалення навичок відтворення змісту тексту; виявленням закономірностей, на основі яких виникли правила, що допомагають визначити місце логічних

наголосів і пауз у тексті; різне призначення і характер пауз, їх роль у відтворенні емоційно-образної виразності поетичного тексту.

Емоційно-образна виразність націлює виконавців на розуміння важливості особистого ставлення до того, про що говориться, щоб захопити слухачів своїми уявленнями і переживаннями; розвивати вміння повести думки, почуття слухачів до такого висновку, який задумав сам виконавець; вчитися вживатися в уявлювані образи, події, щоб слухачі повірили в правдивість бачень, інтонації; використовувати слово як ефективний засіб впливу на читачів.

Контроль засвоєння теоретичного матеріалу й навичок виразного читання здійснюється у вигляді перевірки роботи студентів на лабораторних заняттях (усні відповіді, тестові завдання), самостійної роботи студентів (усні відповіді, тестування, тренувальні вправи), результатів двох контрольних робіт (модулів) та виконання індивідуального науково-дослідного завдання.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ

Тема 1. Теоретичні основи виразного мовлення

Основні питання

1. *Роль виразного мовлення у професійній підготовці вчителя-словесника.*
2. *Мета і завдання курсу.*
3. *Основна різниця між художнім і виразним читанням.*
4. *Вчення К. Станіславського про словесну дію.*

Основна різниця між художнім і виразним читанням. У творчій роботі вчителя і читця-професіонала, безумовно, багато спільного. Але виразне читання вчителя певним чином відрізняється від виконавської діяльності актора. Якщо актор емоційно впливає на аудиторію, пробуджує у слухачів почуття, але не має змоги відстежити результати свого впливу, то вчитель не тільки виконує художній твір перед дитячою аудиторією, а й навчає школярів мистецтва виразного читання. Вчитель постійно веде лінію: ознайомлення читця з текстом — первинне осмислення — озвучення вчителем-читцем — вторинне осмислення разом із аудиторією — озвучення учнями в різних варіантах.

Основна різниця між виразним і художнім читанням прихована:

- 1) в умовах засвоєння теоретичних і методичних положень,

- 2) в ідейній спрямованості, значенні і реалізації,
- 3) у самій формі словесної дії.

Засвоєння матеріалів курсу виразного читання є надзвичайно важливим у процесі підготовки студентів до виконання прозових і поетичних художніх творів різних жанрів, а також взагалі у системі мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх учителів.

Вчення К. Станіславського про словесну дію. Основним принципом своєї системи К. Станіславський вважав життєву правду. У сценічному мистецтві все має бути реальним, життєвим, правдивим. Актор має діяти на сцені за законами життя. Життєва правда – передумова подальшого творчого процесу оволодіння сценічним мистецтвом. Правда життя на сцені або дія актора за законами людського життя вимагає у свою чергу цілеспрямованості ідейної активності – надзавдання, тобто необхідності знати, в ім'я чого він грає у спектаклі, заради чого розкриває життєву правду.

Усе це стосується і читця, бо тісно пов'язане з безпосереднім живим словом. Важливість своєї системи К. Станіславський зводив до важливості слова, словесної дії. Актор повинен уміти говорити, що є одним із важливих засобів сценічного вираження і впливу актора, отже, і читця. Говорити – означає діяти.

Таким чином, словесна дія в Станіславського становить цілий комплекс вимог до гри актора, який повинен уміти:

- 1) володіти технікою мовлення (дихання, голос, дикція, знання орфоепії);

2) уміти створювати "бачення" художньої правди, яскравість і дієвість якого повинна спиратися на досвід, кількість і якість життєвих спостережень;

3) уміти розкрити підтекст – "явне, внутрішньо відчутне" життя людського духу ролі, яке безперервно тече під словами тексту;

4) досконало знати те, що пов'язане з інтонаційним багатством мовлення, тобто засоби мовної виразності, і вміти ними оперувати відповідно до творчих перспективних завдань наскрізної словесної дії.

Такі вимоги К. Станіславського щодо словесної дії стали основоположними як у драматичному мистецтві, так і в мистецтві художнього слова.

Хід роботи

Завдання 1.

Прочитайте напам'ять улюблену поезію. Поясніть, на які засоби логіко-емоційної виразності читання ви звертали увагу при підготовці твору до читання.

Завдання 2.

Поясніть, що називається підтекстом фрази. Розкрийте підтекст поданих уривків:

I. Од молдаванина до фінна

На всіх язиках все мовчить,

Бо благоденствує...

II. Послухали Лисичку

і Щуку кинули у річку.

Т.Шевченко

Завдання 3.

Вкажіть, у яких випадках виділені слова наголошені, а в яких – ненаголошені.

1. Я люблю ту пору, **коли** сунички зацвічують своє цвітіння. 2. Цвінуть вони так, наче самі дивуються, **як** спромоглися на такий беззахисно-чистий цвіт. 3. Я люблю, **як** ти розкриваєш свої вії, прижурений житній цвіт, я люблю, **як** ти довірливо дивишся на мене очима волошки... 4. Гляди, **ще** боки відіспиш. Тоді **що** будемо робити? 5. У вуха, **де** ще причаївся сон, крізь туман добирається сумовите кування. 6. **Як** зелено, **як** свіжо, **як** росяно за двома віконцями нашої бідарської хати, яка займає рівно півзасторонка старої перепалої клуні, що вночі спить, а вдень дримає. 7. – Ой, Панасе, Панасе, **як** тепер будемо жити? – зовсім опустилися руки в матері. 8. Дядечко й не помітив, **яку** сказав правду. 9. «А **що** я тобі казав?» – очима промовив до неї тато... 10. Мені теж стало лячно: **як** же можна обійтись без дерев, без лісу, без підсніжника?

М. Стельмах

Завдання 4.

Прочитайте виразно тексти, дотримуючись норм української літературної вимови.

І. Любіть Україну

Любіть Україну, як сонце, любіть,

як вітер, і трави, і води...

В годину щасливу і в радості мить,

любіть у годину негоди.

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
І в кожному серця ударі...

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...

Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Україну...

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожну хвилину.

Коханий любить не захоче тебе,
Коли ти не любиш Україну...

Любіть у труді, у коханні, в бою,
як пісню, що лине зорею...

Всім серцем любіть Україну свою –
і вічні ми будемо з нею!

В. Сосюра

II. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка його духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, досвід, почування.

Мова – така ж жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то то вже буде смерть його душі, смерть всього того, чим він відрізняється від інших людей.

Панас Мирний

Тема 2. Техніка мовлення. Дихання

Основні питання

1. *Техніка мовлення як необхідна передумова словесної дії.*
2. *Процес дихання. Види дихання.*
3. *Дихальні вправи.*

Техніка мовлення як необхідна передумова словесної дії.

Техніка мовлення складається з таких елементів:

- 1) дихання – фізіологічної основи мовлення,
- 2) голосу – головного інструмента читця,
- 3) дикції – чіткого вимовляння звуків, слів, виразів,
- 4) орфоепії – правильної літературної вимови.

Без глибокого знання, практичного засвоєння елементів техніки мовлення не можна досягти виразності читання.

Процес дихання. Види дихання. Основу розвитку техніки мовлення створює правильна **постановка дихання**, яка здійснюється завдяки вправам дихального апарату.

Від правильного дихання залежить сила і рівномірність звучання мови, а також зміст і краса мовлення взагалі. Адже дихання безпосередньо пов'язане з паузами, а паузи диктуються змістом і у зв'язку з цим членують потік мовлення на мовні такти. Часте набирання повітря під час читання створює нічим не виправдані паузи, а це в свою чергу впливає на красу мовлення. Дихання з широкими інтервалами позбавляє читця можливості робити необхідні за змістом паузи і призводить до монотонного мовлення. Отже,

дихання може відіграти відповідну роль у процесі читання лише за тієї умови, коли читець правильно ним керуватиме.

Диханням треба досконало володіти, раціонально використовувати його в процесі мовлення. Звичайний природний, не керований процес дихання складається з трьох моментів, які ритмічно повторюються: вдихання, видихання, паузи (стан спокою, відпочинку м'язів).

Звичайне природне дихання не потребує свідомої уваги, бо відбувається поза мовленням. Тому вдих і видих його плавні, спокійні і майже однакові за тривалістю: одразу після вдиху йде пасивне й мимовільне видихання, а після нього – невеличка пауза і знову вдих і т. д.

У керованого дихання процес інший. Вдихання, видихання і паузи підпорядковані волі читця. Логічна й емоційна сторони мовлення потребують від мовця певної організації цього процесу: швидкого вдихання і повільного видихання, уміння керувати витратою повітря.

Природне дихання здійснюється не в усіх однаково. Це залежить від того, які саме м'язи органів дихання беруть найактивнішу участь у роботі дихального апарату. У цьому зв'язку його поділяють на чотири типи: *ключичний* (високий, плечовий), *грудний* (середній, реберний), *діафрагматичний* (низький, черевний), *комбінований* (грудно-черевний). Перші три типи вважаються неправильними, останній – правильним.

Такий розподіл дихання на типи слід вважати відносним, схематичним. Характер дихання кожної людини змінюється залежно

від зовнішніх обставин та її внутрішнього стану. Проте можна зустріти таких людей, в яких переважає один із неправильних типів. У такому разі слід перебудувати даний загальний тип дихання, зробити його правильним, комбінованим.

Якщо розглядати дихання лише з урахуванням завдань виразного читання, то, можливо, немає потреби зупинятися на окремих неправильних його типах. Головне для читця – вміти керувати своїм диханням. Очевидно, як би він не дихав, однак своє дихання повинен вміти підпорядковувати потребам відтворення змісту читаного твору чи висловлювання власної думки, особливо настроїв, переживань.

Дихальні вправи. Дихання є основою мовленнєвої діяльності. Дихання, з одного боку, – акт рефлексорний, воно відбувається поза нашою свідомістю, виконуючи функцію газообміну в організмі, а з другого – це процес керований, оскільки пов'язаний із вимовою. Розрізняють дихання звичайне – вдих, видих, зупинка – й фонаційне (звукоутворювальне) – вдих, зупинка, видих.

Мовлення, читання вголос потребують великої кількості повітря, економного його витрачання і своєчасного, швидкого і непомітного для інших поповнення. Для цього треба привчити мускули грудної клітки не розслаблюватися відразу після видиху, як це буває при акті рефлексорному, а поступово, в міру потреб, підпорядковуватися волі мовця, читця. Все повинно регулюватися дихальним центром головного мозку. Досягти цього можна тільки за допомогою тренувальних вправ, які умовно поділимо на три групи.

Завдання першої – виробити вміння керувати роботою м'язів дихального апарату (виробити або закріпити комбіноване дихання).

Завдання другої – скоротити вдих і подовжити видих.

Завдання третьої – виробити вміння керувати диханням у процесі мовлення (читання, переповідання), тобто вміти підпорядкувати дихання вимогам тексту.

Вправи необхідно проводити на чистому свіжому повітрі перед їдою або не менше як за годину після неї, при цьому треба витримувати відповідну тривалість: до наступної вправи переходити лише тоді, коли добре засвоєна попередня; при переході від беззвучного видиху до видиху озвученого використовувати середні “робочі” ноти голосу.

Суть проведення вправ не в тому, щоб уміти набирати великий запас повітря в легені при вдиху, а в тому, щоб оптимальний запас набраного повітря якнайраціональніше використати в процесі мовлення.

Хід роботи

Завдання 1.

Виконайте вправи на вироблення вмінь керувати роботою дихального апарату.

Вправа 1.

Виконайте, тримаючи праву руку на верхній частині живота, а ліву – на нижніх ребрах (з метою контролю за глибиною дихання), такі тренувальні вправи:

1. Видихнути наявне в легенях повітря (губи «трубочкою»).

2. Вдихнути через ніс на рахунок 1-2-3 (діафрагма опускається, верхня частина живота напинається).
3. Розширити грудну клітку, «розсуваючи» ребра.
4. «Підтягти» нижню стінку живота (1 сек.).
5. Затримати дихання (1 сек.).
6. Видихнути через рот на 1-2-3-4-5.
7. Зробити короткий вдих ротом і носом, видихнути на рахунок 1-2-3-4-5; знову короткий вдих – видихнути на рахунок 6-7-8-9-10; вдих – видих 11-12-13-14-15; вдих – видих 16-17-18-19-20. Повторити кілька разів. Поступово повітря можна затримувати довше, видихаючи на рахунок 1-7, 8...

Вправа 2.

Станьте рівно, спокійно, м'язів не напружуйте, але й не до кінця розслабляйте. Для самоконтролю покладіть одну руку на живіт, другу – на нижні ребра.

1. Видих на п-ф.
2. Вдих на рахунок 1-3 (усно) за допомогою активного руху м'язів діафрагми, міжреберних м'язів і косих м'язів живота. Під час повторення таких вправ рахунок можна збільшити до 5-6.
3. Затримка на секунду.
4. Видих на п-ф.

Повторіть вправу 3-4 рази.

Вправа 3.

Проводиться за зразком попередньої з деякими варіантами.

1. Видих на п-ф.

2. Пауза.
3. Вдих на рахунок 1-5.
4. Затримка на рахунок 1-2.
5. Видих на один із звуків *ф, с, ш, р, ж, з, х, ц*.

Вправи проводьте 2-3 рази на день протягом кількох тижнів, аж поки не виробиться навик комбінованого (грудно-черевного) дихання. Не забувайте, що видих повинен бути значно довший за вдих.

Завдання 2.

Виконайте вправи на скорочення вдиху і подовження видиху..

Ці вправи потрібно проводити 2-3 рази на день протягом місяця, а то й більше. Засвоєння їх залежатиме від індивідуальних здібностей читця.

Вправа 1.

1. Видих на п-ф.
2. Пауза.
3. Швидкий вдих на рахунок 1-2-3 (в секундах, лічити мовчки).
4. Затримка повітря в легенях на рахунок 1-2.
5. Плавний видих на рахунок від 1 до 10 (лічити мовчки).

Тривалість видиху на цифру 10 умовна. У першій вправі вона може бути більшою або меншою. Це залежатиме від місткості робочого повітря в легенях.

Вправа 2.

1. Видих на п-ф.
2. Пауза.
3. Швидкий вдих на рахунок 1-2 (лічити вголос).

4. Затримка повітря в легенях на «раз» (1 сек.).
5. Плавний видих на рахунок від 1 до 10 (лічити голосно й виразно).

Вправа 3.

1. Видих на п-ф.
2. Пауза.
3. Швидкий вдих на «раз».
4. Затримка на «раз».
5. Плавний видих на рахунок від 1 до 15 (лічити голосно й виразно).

Засвоюючи вправи у певній послідовності, рахунок треба збільшувати до 25-30. Проте лічити слід спокійно, не задихаючись і не прискорюючи темпу. Продовжувати видих після числа 30 немає потреби.

Можна використати ще й такий варіант цієї вправи. Замість вимови цифр вимовляйте чітко й виразно алфавіт. Така вправа сприятиме виробленню чіткої дикції.

Завдання 3.

Виконайте вправи на кероване дихання в процесі мовлення.

Ці вправи проводяться за схемою попередніх. Різниця лише в тому, що в процесі видиху не лічимо, а вимовляємо слова тексту.

Вправа 1.

Після видиху на п-ф, вдиху і затримки на “раз” читайте прислів'я на одному видиху. Потім знову вдихніть, затримайте повітря і читайте наступне прислів'я.

- а) Що посієш, те пожнеш.

Чесне діло роби сміло.

Бджола мала, а й та працює.

Багато снігу – багато хліба.

Чия відвага, того й перевага.

Про добре діло говори сміло.

Не спіши язиком, квапся ділом.

б) Де господар добре робить, там і поле добре родить.

Чого сам собі не зичиш, того і другому не жадай.

Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі.

Улесливий приятель схожий на кішку: спереду ласкає, а ззаду кусає.

Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, другого не гудь.

Скільки не думай, а робити треба, бо думка ледача, а робота швидка.

Лучче на своїй стороні кістками лягти, ніж на чужині слави натягти.

У разі нестачі повітря на ціле прислів'я можна швидко, непомітно, за допомогою діафрагми добрати повітря. У кінці кожного прислів'я робити повноцінний вдих.

Вправа 2.

На одному вдиху читайте два рядки вірша. Поступово кількість рядків збільшуйте до 3-4 і більше.

Клумачний словник

Тарасик набігавсь, примчав із двора:

Уже й за уроки сідати пора.

Ось віршика вивчив, задачі зробив.

В щоденник заглянув – тривогу забив.
В щоденнику запис завів у тупик:
«Принести до школи клумачний словник».
Завдання у класі він сам записав.
А що за словник то – і досі не взнав.
Прибіг до бабусі, що прала рушник:
– А що таке, – каже, – клумачний словник?
– Клумачний? – бабуся на те хлопчаку, –
Та, мабуть, що носять його в клумаку!
Сестричка сміється, швидка на язик:
– Сам, – каже, – доклумуй, який це словник!
Та це вам не шахи, це вам не лото:
Кого не питає – не знає ніхто.
Спитав у сусіда – вже дещо нове:
– В нас, – каже, – в будинку письменник живе.
По радіо мову веде про слова.
О, мова – це скарби, це дивні слова!
Піди ти до нього – у нього книжки.
Він знає й розкаже про всі словники.
Ну, що ж, як одвіту немає ніде,
В квартиру поета Тарасик іде.
Ось дзвонить, заходить:
– Будь ласка, – гука, –
Клумачного дайте мені словника!
Поет усміхнувся:

– Ти просиш дарма: клумачного, – каже, – й на світі
нема.

Клумачний... То, мабуть, почулось. Пробач,
Бо той, хто тлумачить, той зветься – тлумач.
Буває, що слово відоме давно,
А знає не кожен, що значить воно.
І тут у пригоді стає визначник
Скарбів наших мовних – тлумачний словник.
Тарасику, світла твоя голова,
Ану, зустрічав ти, наприклад, слова:
Красуля, красоля? Словник розгорни –
І зразу побачиш, що значать вони:
Красуля – красуня; красоля – цвіток.
І тут же: краснуха – хвороба діток.
Оце і тлумачний словник! Зрозумів?
А є словники ще – Походження слів.
Вивчатимеш мову: слова – в голові,
Любов до них – в серці, в самому естві.
– Слова в голові? – розсміявся хлопчак.
– То, значить, для слів не потрібен клумак!
Радіє письменник з тямкого дружка:
– Як любиш, наука тобі не важка.
Ціннюща в людини до знань ненасить
І їх за плечима, тих знань, не носить...

Д. Білоус

Тема 3. Голос

Основні питання

1. *Значення голосу для читця.*
2. *Постановка голосу.*
3. *Гігієна голосу.*
4. *Вправи на розвиток голосу.*

Постановка голосу

Голосу будь-якої людини властиві такі якості:

- сила – певний ступінь гучності його звучання;
- висота – тональні можливості або діапазон – звуковий обсяг;
- тембр – певне забарвлення, яке залежить від складу обертонів.

Природних даних цих якостей голосу для читця в умовах школи замало. *Поставити голос* – настільки розвинути, удосконалити його природні якості, щоб вони легко підкорялися творчій волі читця відповідно до завдань художнього твору чи іншого характеру мовлення.

Правильна постановка голосу не приходить сама собою в процесі мовлення. Сам собою голос може розвиватися лише до певної міри тоді, коли читець добре обізнаний з теорією виразного читання в цілому, і зокрема з технікою мовлення, і постійно буде дотримуватись у своїй роботі всіх правил гігієни голосу та дихання.

Гігієна голосу. До і після постановки голос читця потребує постійного догляду, щоб не допустити псування і втрати його. Для

цього слід дотримуватися певних правил роботи мовного апарату і загальної гігієни голосу:

1. У процесі читання, розповідання не допускати висоти голосу поза межі виробленого, можливого діапазону, а також надмірної гучності і тривалості мовлення. Це може призвести до зриву голосових зв'язок.

2. Не допускати простудних захворювань.

3. Не перевищувати денних норм голосового навантаження (4–5 академічних годин поспіль). У процесі тривалого мовлення варто робити кількахвилинні перепочинки – 5–8 повільних і спокійних вдихів і видихів.

4. Дотримуватися профілактики носоглотки. При найменших неприємних відчуттях сухості в горлі треба його прополоскати відваром ромашки чи листя евкаліпту.

Можна загартовувати носоглотку: кожного дня протягом певного часу полоскати холодною водою з поступовим зниженням температури від +20 до +12 °С.

Найкращий спосіб збереження професійного звучання голосу – це зарядка, до якої входить дихальна й артикуляційна гімнастика.

Вправи на розвиток голосу. Процес постановки голосу складний і трудомісткий. Він потребує тривалої індивідуальної роботи під керівництвом досвідченого спеціаліста. Учитель таких можливостей не має. Над розвитком голосу йому необхідно працювати самому. Щоб не допускати помилок у процесі виконання вправ, бажано врахувати такі зауваження:

1. Насамперед вивчити власний голос, що дасть можливість

з'ясувати, якій саме якості голосу приділити більше уваги, яку для цього краще вибрати вправу. Серед числа вправ і порад вибрати доцільно лише ті, які найнеобхідніші і дають змогу працювати над ними без допомоги спеціаліста.

2. Приступати до вправ лише тоді, коли добре засвоєні основні положення мовного апарату і правильне дихання.

3. Дотримуватися поступовості вправ у часі: 3–4 хв. на початку і поступово збільшувати до 10–12 хв. Проводити їх бажано до сніданку і на свіжому повітрі, якщо ж у приміщенні, то добре провітреному.

4. Перші вправи бажано робити перед дзеркалом з метою одночасного самоконтролю за положенням окремих органів мови.

Перш ніж розпочати виконувати вправи, слід перевірити свій обсяг розмовного голосу в півтонах, особливо визначити природну нижню («дно») і верхню («стеля») ноти, щоб у процесі виконання вправ не допускати напруження, передчасного витискування високих чи низьких нот.

Хід роботи

Завдання 1. Прочитайте вірш «Сонце заходить...» Т. Шевченка. Глибоко вникніть у зміст і приступайте до виконання вправи.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє.
Радіють люде, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я лину, думу гадаю,

І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря:
«Ой, зоре, зоре» – і сльози кануть,
«Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?»
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку, щоб і не чули!

1. Прочитайте вірш звичайним середнім тоном на наспівному монотоні. Наголошені склади віршових стоп протягуйте довше, після кожного рядка відновлюйте дихання.

2. Так само читайте вірш, але вже на розмовному монотоні. Кожне слово вимовляйте окремо, чітко і виразно, ніби після кожного з них стоїть знак оклику.

3. Читайте вірш так само цілими словами, але зливаючи їх у рядок.

Завдання 2 (на висоту голосу).

1. Перший рядок вірша читайте на найнижчій ноті вашого натурального голосу. Другий – трохи вище (на тон чи півтора), третій – ще вище і т. д., всього 8–10 рядків. Кількість їх залежатиме від діапазону вашого голосу. Після чого в такому ж порядку знижуйте голос. Темп і сила голосу звичайні. Вдихайте повітря після кожного рядка. Після певної кількості пророблених вправ розширюйте діапазон голосу за рахунок верхніх і нижніх тонів, але кожний раз

лиш після того, як попередній високий чи низький тон не становитиме труднощів.

2. Таке підвищення і пониження проробляйте з порядком слів або стоп. Слово за словом чи стопа за стопою підвищуйте тон, поки голос не досягне найвищого легкого звучання. Після цього в такому ж порядку поступовості знижуйте голос. З таким переходом від підвищення до пониження і так далі читайте весь вірш. Дихання в кінці кожного рядка, вдих швидкий і непомітний. Темп і сила звичайні.

Завдання 3 (на силу голосу).

1. Перший рядок вірша читайте пошепки, другий – тихенько, третій – голосніше і т. д. На восьмому, приблизно, рядку, дійшовши до дуже гучного голосу, але не до крику, змінійте його динаміку в протилежному напрямі. Темп повільний, висота звичайна, дихання в міру потреби, вдих швидкий і непомітний.

2. Таку ж динаміку голосу можна проробляти за порядком слів чи стоп (аналогія до другого пункту вправи 2).

Завдання 4 (на швидкість вимови).

1. За схемою третьої вправи проробляйте швидкість вимови. Перший рядок читайте в дуже повільному темпі, другий – повільно, третій – трохи швидше, четвертий ще швидше і так далі аж до темпу скоромовки і після цього читайте у зворотному порядку.

2. Те саме – за порядком слів або стоп.

Тема 4. Дикція. Значення дикції у професійній підготовці

вчителя

Основні питання

1. Значення дикції у професійній підготовці вчителя.
2. Артикуляція голосних звуків.
3. Артикуляція приголосних звуків.

Артикуляція голосних звуків. Виразність і чистота дикції досягаються насамперед правильністю артикуляції, тобто чіткістю укладки органів мовлення і їх рухів під час вимови звуків. Роботу над усуненням хиб вимови слід розпочинати з виправлення неправильно завчених раніше рухів органів артикуляції.

А – нелабіалізований, чистий голосний заднього ряду, низького піднесення. Артикуляція ненапружена. При вимові нижня щелепа опущена, рот достатньо широко розкритий. Губи активної участі не беруть. Вони притиснені до зубів, не випинаються вперед і не розтягуються в сторони. Язик помітно відтягнений назад. Спинка язика своєю задньою частиною також відтягнена назад до стінки глотки. Дещо відтягнений від нижніх зубів назад і кінчик язика. М'яке піднебіння зімкнене із задньою стінкою глотки.

О – лабіалізований голосний заднього ряду, середнього ступеня піднесення. Артикуляція ненапружена. Губи при вимові витягнуті вперед і заокруглені, рот напіввідкритий. Язик займає трохи вище положення, ніж при вимові **а**. Спинка язика спрямована більше до м'якого піднебіння, ніж до задньої стінки глотки. Кінчик язика відтягнений від нижніх зубів сильніше, ніж при **а**. М'яке піднебіння сильно підняте вгору й закриває вхід у носову порожнину.

У – лабіалізований голосний заднього ряду, високого ступеня піднесення. Артикуляція ненапружена. При вимові нижня щелепа опущена, але менше, ніж при вимові **а, о**. Губи відходять від передніх зубів і дуже витягуються вперед, утворюючи між губами і зубами невелику порожнину, довжина якої більша, ніж при вимові **о**. Віддаль між губами зовсім невелика. Положення язика дуже високе, тіло його спрямоване вгору до м'якого або навіть до задньої частини твердого піднебіння, а кінчик відтягнений від передніх зубів і загнутий униз та назад більше, ніж при вимові інших голосних заднього ряду. М'яке піднебіння підтягнене вгору й закриває прохід у носову порожнину.

Е – нелабіалізований голосний переднього, на межі з середнім, ряду обниженого ступеня піднесення. Артикуляція ненапружена. При вимові куточки губ трохи розтягнені в сторони й притиснені до зубів. Положення язика нижче, ніж при вимові інших голосних переднього ряду, спинка язика основною своєю масою просунена наперед, ближче до середньої частини твердого піднебіння, кінчик – відтягнений від нижніх зубів, а корінь – відсунений назад більше, ніж при вимові інших голосних переднього ряду. М'яке піднебіння зімкнене з задньою частиною глотки.

И – нелабіалізований голосний переднього ряду, високого піднесення. Артикуляція ненапружена. Губи при вимові розтягнені дещо більше, ніж при вимові **е** й притиснені до зубів. Рот розкритий настільки, що між зубами можна вставити кінчик мізинця. Положення язика вище, ніж при вимові **е**, але трохи нижче, ніж при **і**. Передня частина спинки язика опукла, основною своєю масою просунена наперед. Кінчик язика вільно опущений вниз, а корінь

відсунений від задньої стінки глотки значно більше, ніж при **е**. М'яке піднебіння зімкнене з задньою частиною глотки.

І – нелабіалізований голосний переднього ряду, високого піднесення. Артикуляція напружена, тобто м'язи мовних органів при його вимові скорочуються й поверхня їх стає твердішою, що відбивається і на тембрі голосного, на його більшій виразності. При вимові губи розтягнені в сторони значно більше, ніж при **и** та **е**, і утворюють вузьку щілину. Рот розкритий настільки, що між верхніми й нижніми зубами можна вставити кінчик мізинця. Уся маса язика (передня й середня частини) подається виразно наперед, до передньої частини твердого піднебіння або до верхніх зубів та альвеол. Тіло язика зібране спереду і має виразно випуклу форму. Віддаль найвищої точки язика від твердого піднебіння невелика. Кінчик язика спадає круто вниз безпосередньо за нижніми зубами або ж упирається в нижні зуби. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину.

Артикуляція приголосних звуків

Б, м, п – губні. При артикуляції спочатку утворюється зімкнення нижньої губи з верхньою, потім, під натиском повітря, що видихується, відбувається вибух: губи розмикаються – нижня губа натискує на верхню і відштовхується від неї. Нижня щелепа при цьому опускається, язик у роті лежить плоско. При **б, п** м'яке піднебіння підняте й не пропускає повітря в носову порожнину. Голосові зв'язки при творенні **п** ненапружені й не дрижать, а при творенні дзвінкого **б** губи напружені й дрижать. **М** – губний сонорний. Артикулюється, як і шумний дзвінкий **б**, з тією лише

різницею, що при його творенні тон переважає над шумом, а м'яке піднебіння опускається й відкриває прохід до носової порожнини.

В – губно-зубний щілинний. При творенні нижня губа зближується з верхньою, але не змикається з нею: між губами залишається вузька щілина, через яку проходить струмінь видихуваного повітря. Язик у роті лежить спокійно. М'яке піднебіння підняте й закриває вхід у носову порожнину.

Ф – губно-зубний. Твориться при зближенні нижньої губи з зубами, при цьому щілина виникає між різцями і нижньою губою. Язик у роті лежить спокійно. М'яке піднебіння підняте й закриває вхід у носову порожнину.

Д, н, т – шумні зімкнені передньоязикові. При творенні їх губи пасивні, кінчик та передня частина язика змикаються з верхніми зубами та альвеолами. Тильна частина кінчика язика при цьому щільно притискається до нижніх зубів. Голосові зв'язки при творенні **д, н** вібрують. Сонорний **н** має носове забарвлення, бо м'яке піднебіння опущене і повітря проходить одночасно через ротову й носову порожнини.

С, з – шумні щілинні. При вимові губи напіввідкриті й розтягнуті. Зуби розтулені на віддаль 1 – 1,5 мм. За загальною конфігурацією язика **с, з** дещо подібні до зімкнених **т і д**. Істотна різниця полягає в тому, що при їх артикуляції виникає не зімкнення, а щілина. Передня спинка язика утворює жолобок, при чому кінчик язика впирається в нижні різці, а спинка торкається іклів та різців. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід до носової порожнини.

Голосові зв'язки при творенні с перебувають у напруженому стані, а при творенні з дрижать.

Ц, дз – шумні передньоязикові афrikати – складаються з двох елементів (зімкненого й щілинного). При вимові **ц** утворюється зімкнення типу **т**, а при вимові **дз** – типу **д**, але воно не завершується вибухом, як під час артикуляції звичайних зімкнених, а плавно, без паузи, переходить у щілинний елемент типу **с** або **з**. Отже, артикуляція **ц** відбувається на місці утворення **т** і **с**, а **дз** – на місці утворення **д** і **з**. Кінчик язика притискається до нижніх зубів, а передня його частина утворює на зубах і початку альвеол зімкнення, але плавно переходить у щілину.

Ш, ж – шумні щілинні передньоязикові. При артикуляції нижня щелепа дещо подається вперед, губи теж. Зуби зближені на віддаль 1 – 1,5 мм. Кінчик язика разом і прилеглою до нього спинкою потовщується і відтягається назад порівняно з артикуляцією **с** і **з**. Повітряний струмінь спрямований по каналу на передні різці; розбиваючись об їх краї, він викликає специфічний шум. При вимові **ш** голосові зв'язки не вібрують, а при вимові **ж** – вібрують, але струм повітря слабкіший, ніж при **ш**.

Ч, дж – шумні передньоязикові афrikати. Вони починають артикулюватися з елемента зімкнення типу **т** і **д**, який плавно переходить у щілинний елемент типу **ш, ж**. Елементи зімкнення утворюються не на місці звичайних **т, д**, тобто не на зубах і початку альвеол, а значно вище, на твердому піднебінні, отже, там, де утворюються шиплячі **ш, ж**.

Р – передньоязиковий, належить до так званих вібрантів (дрижачих). При його творенні рот розкритий, губи пасивні; краї задньої і середньої частини спинки язика впираються у верхні бокові зуби; передня частина язика розплющується для утворення вільних рухів; кінчик разом з передньою спинкою піднімається вгору і торкається твердого піднебіння на задній частині альвеол, де під натиском видихуваного повітря вібрує.

Й – середньоязиковий щілинний. При артикуляції середня частина спинки язика піднімається до твердого піднебіння, внаслідок чого між твердим піднебінням і середньою частиною язикової спинки виникає щілина. Кінчик язика опущений униз і тримається біля нижніх зубів.

Л – боковий передньоязиковий сонат. При артикуляції рот трохи розкритий. Губи набувають положення залежно від наступного голосного. Подібно до змичних **т, д, н**, при **л** кінчик язика утворює змичку на площі, починаючи від внутрішньої поверхні горішніх зубів і далі на твердому піднебінні. Крім того, краї язика спускаються з одного або з двох боків і утворюють біля бокових зубів щілину, крізь яку проходить повітряний струм.

К – шумний задньоязиковий. Артикулюється задньою спинкою язика, що, піднімаючись до м'якого піднебіння, утворює з ним зімкнення. Нижня щелепа трохи опускається. Кінчик язика напрямлений униз. Голосові зв'язки розімкнені. Струмись повітря сильний.

Г – шумний задньоязиковий зімкнений. Артикулюється, як і **к**, задньою спинкою язика, яка, піднімаючись до м'якого піднебіння

утворює з ним зімкнення. При типовій українській артикуляції це зімкнення відбувається на рівні останніх кутніх зубів. Контактна смуга при вимові трохи вужча від контактної смуги, утвореної при вимові **к**.

Х – шумний задньоязиковий щілинний. Артикулюється задньою спинкою язика; піднімаючись до м'якого піднебіння, утворює щілину за останніми кутніми зубами. Язикове тіло відтягнене назад, а кінчик язика тримається за нижніми зубами.

Г – фарингальний глотковий або фарингальний (від гр. *pharynx* – зів, глотка). При вимові **г** артикуляційний апарат перебуває в такому самому положенні, як і при вимові **х**, тільки корінь язика відтягнутий назад трохи більше, ніж при **х**. Малий язичок займає положення, схоже з положенням **х**. Голосові зв'язки зімкнені й вібрують. Струмінь повітря слабший, ніж при **х**.

Йотовані **ї, є, ю, я** утворюються сполученням двох звуків: м'якого приголосного **й** і наступного голосного. Артикулюються як і відповідні голосні, але перед цим треба боки язика прикласти до ясен верхніх бокових зубів.

Хід роботи

Завдання 1. Виконайте артикуляційну гімнастику.

Вправи доцільно розпочинати з артикуляційної гімнастики (розвиток нижньої щелепи, губ, язика). Вона допоможе розвинути мовний апарат, підготувати його до виконання всіх наступних вправ на дикцію.

1. Розкривайте й закривайте рот, опускаючи нижню щелепу приблизно на два пальці, але без напруги, м'яко. Язик у роті повинен лежати плоско, торкатися кінчиком нижніх передніх зубів. Проробіть це кілька разів підряд (6–8) не поспішаючи.

2. Злегка розкрийте рот. На зуби натягуйте губи так, щоб вони аж вгиналися всередину, і після цього вільно відпустіть їх (8–10 разів).

3. Витягніть губи щільно трубочкою вперед, як на вимову у, і тут же активно розтягніть їх у сторони, як на усмішку, не оголюючи зубів (6–8 разів).

4. Губи витягніть трубочкою вперед. Робіть ними кругові рухи праворуч, потім ліворуч. Нижня щелепа нерухома (6–8 разів ліворуч, 6–8 разів праворуч).

5. Розкрийте рот, язик лежить плоско, кінчик злегка торкається нижніх передніх зубів. Потім переміщуйте кінчик язика до верхніх передніх зубів, не рухаючи нижньої щелепи, а від них до піднебіння. Можна при цьому вдаряти ним об зуби, піднебіння. (до 10 разів).

Таку гімнастику проробляйте щоденно, протягом двох тижнів.

Завдання 2. Виконайте вправи на розвиток артикуляції голосних і приголосних.

Вправи на розвиток артикуляції голосних і приголосних слід розпочинати з перевірки і вироблення правильної артикуляції кожного звуку. Вимовляйте звуки не поспішаючи, з короткою зупинкою після кожного, спочатку мовчки, потім (вдруге) пошепки і після чого (втретє) вголос. Ця перевірка є підготовчою справою.

Вправа 1. Вимовляйте весь звукоряд голосних на одному зв'язному звучанні досить повільно. Спочатку мовчки, потім пошепки і нарешті вголос.

Видих на **п-ф**, пауза, швидкий вдих, вимова **і-и-е-у-о-а** (вдих); **и-у-а-і-е-о** (вдих); **е-о-і-у-а-и** (вдих); **у-и-а-е-о-і** (вдих); **о-і-у-и-а-е** (вдих); **а-е-о-і-у-и** (вдих).

Вправа 2. За такою ж схемою і в такому самому порядку зміни звукоряду вимовляйте йотовані голосні: **ї-ю-є-я-ю-ї-я-є** (вдих); **є-я-ї-ю-я-є-ю-ї** (вдих); **я-ї-ю-є-ї-ю-я-є** (вдих); **ю-ї-є-я-ї-є-ю-я-ю** (вдих).

Вправа 3. За такою ж схемою вимовляйте сполучення голосних з йотованими: **і-ї, і-є, і-ю, і-йо, і-я** (вдих); **и-ї, и-є, и-ю, и-йо, и-я** (вдих); **е-ї, е-є, е-ю, е-йо, е-я** (вдих); **у-ї, у-є, у-ю, у-йо, у-я** (вдих); **о-ї, о-є, о-ю, о-йо, о-я** (вдих); **а-ї, а-є, а-ю, а-йо, а-я** (вдих).

Вправа 4. Вимовляйте, чергуючи дзвінки й глухі приголосні: **б-п, в-ф, г-к, г-х, д-т, дж-ч, дз-ц, ж-ш, з-с** (5 – 6 разів).

Вправа 5. Вимовляйте кожний приголосний (**б, в, г, д, дж, дз, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ**) по одному разу в сполученні з голосними (**бі-би-бе-бу-бо-ба; ві-ви-ве-ву-во-ва** і т.д.).

Повторіть вправи, ускладнивши її: **біббі-бибби-беббе-буббу-боббо-бабба; вівві-вивви-вевве-вувву-вовво-вавва** і т.д.

Вправа 6. Читайте скоромовкою. Глибоко вникніть у зміст, розподіліть дихання. Читайте спочатку по складах, потім повністю. Темп повільний з поступовим переходом за кількістю разів вимови до швидкого. Вимова – мовчки, пошепки і, нарешті, вголос.

Приклади скоромовок.

Був бичок тупогуб, тупогубенький бичок, у бичка губа була тупа.

Летів горобець через безверхий хлівець, та захопив гороху без червотоку, без червоточини, та й пурх – полетів.

Водовоз віз воду з водопроводу.

На дворі трава, на траві дрова. Не рубай дрова на траві двору.

Ти, малий, скажи малому, хай малий малому скаже, хай малий теля прив'яже.

Зшило ковпак та не по-ковпаківськи, перековпаковувати б ковпак та перевиковпаковувати.

Схопив Клим клин, почав Клим клином клин вибивати.

Сів шпак на шпаківню, заспівав шпак півню: так як ти, не вмію я, ти не вмієш так, як я.

Не жаліла мама мила, мила мама з милом Милу.

Летів перепел перед перепелицею, перед перепеленятами.

Рила свиня білорила, тупорила, півдвора рилом перерила.

Був собі цебер та переполуцебрився на маленькі переполуцебринята і була собі макітра та переполумакітрилася на маленькі переполумакітринята.

Босий хлопець сіно косить, босі ноги роса росить.

Хитру сороку спіймати морока, а на сорок сорок – сорок морок.

Не той, товариші, товаришу товариш, хто при товаришах товаришу товариш, а той, товариші, товаришу товариш, хто без товаришів товаришу товариш.

Напекли млинців, назвали кравців, а кравець за млинець та й побіг у танець.

Чия верба найкорчоголовіша, найкорчоголовакуватіша,
найкорявіша?

Обіцянка цяцянка, а цяця й досі в кишені.

Чапля, чапля, чапля сохла, чапля здохла.

Дала Даша Маші сироватку з-під простокваші.

Вибіг Гриша на доріжку, на доріжці сидить кішка, взяв з
доріжки Гриша кішку, хай впіймає кішка мишку.

Гнилі кислиці висіли на осиці, спілі кислиці рясніли на осиці,
прийшли лисиці, натрусили кислиці в спідниці, прилетіли перепелиці
та й ну дзьобати кислиці.

Дзвонить дзвонар, дзижчить комар, гудуть джмелі старі й малі.

Старий джигіт під дзвін копит в сідельці спить.

Тема 5. Орфоепія

Основні питання

1. *Значення орфоепії для читця.*

2. *Орфоепічні норми сучасної української літературної мови.*

Орфоепічні норми сучасної української літературної мови

Голосні звуки в наголошеній позиції вимовляються чітко. У
ненаголошеній позиції:

- [o] – [o^y] перед складом з наголошеним [y] (*ко^yжух*);
- [e] – [eⁿ] (*веⁿзе, веⁿсна*);
- [и] – [и^e] (*жи^eве*).

Проте це не означає, що в ненаголошеній позиції голосні треба
вимовляти з наближенням до інших. У мовознавчих працях поняття
«наближаються» щодо вимови голосних **е, и, о** в ненаголошеній

позиції треба розуміти не як норму вимови, а як схильність, за якою треба стежити, щоб у процесі мовлення не порушувати норм літературної мови.

Таким чином, ненаголошені голосні **е, и, о** мають схильність наближатися до інших, проте вимовляти їх треба чітко і виразно, дотримуючись правильної артикуляції.

Усі *приголосні звуки* вимовляються виразно, але глухі перед дзвінками наближаються до дзвінких (*просьба, молотьба, косьба*), дзвінкі перед глухими наближаються до глухих (у словах *вогко, легко, нігті, кігті, дьогтю* та похідних від них), шиплячі перед свистячими – до свистячих (*грієшся*) і навпаки (*розжитися, розжаритися, безшумний*). Афrikати **дж, дз** вимовляються як один неподільний звук: *ходжу, броджу, саджу, кукурудза, гудзик*. Губний приголосний **в** у кінці складу після голосного і на початку слова перед приголосним вимовляється як нескладотворчий **у**: *бра[ў], ні[ў]день, [ў]на[ў]* тощо. Сполучення **хв** завжди вимовляється чітко, як два звуки **х** і **в**: *хвіст, хвіртка*.

Норму сучасної української літературної вимови становить також словесний *наголос*.

Наголос – це виділення фонетичними засобами одного із складів слова. Наголос є важливим засобом оформлення усного мовлення. В українській мові наголос є вільним, різномісним, рухомим (*учитель – учителі – учительовати*), і не існує єдиних норм, щодо наголошення слів (як у польській – на передостанньому складі, французькій та інших мовах).

Неправильне наголошення складів слів у мовному потоці, як і неправильна вимова їх, позбавляє виразності і краси звучання мови, характеризує низьку культуру людини. Крім цього, може порушуватися смислове значення окремих фраз або й зовсім вони руйнуватимуться. Зі зміною наголосів у словах у мовному потоці може змінюватися в одних випадках їх лексичне значення (*мука* – *мука*, *обід* – *обід*, *дорога* - *дорога*), в інших – граматичне (*голови* – *голови*, *жінки* – *жінки*, *пізнаю* – *пізнаю*).

Акцентуаційні особливості української мови різноманітні й складні. Знання особливостей наголосу для читця таке ж важливе, як і знання правил вимови голосних і приголосних. Причиною неправильного наголошення слів у досить значної кількості мовців є, насамперед, небажання перевірити сумнівні наголоси, некритичне ставлення до власної мови і мови інших. Багато помилок у наголошенні виникає під впливом місцевої говірки або російської мови, де те саме слово може мати інший наголос.

Хід роботи

Завдання 1. Виразно прочитайте художній текст. Прокоментуйте орфоепічні норми (текст додається).

Завдання 2. Поставте наголос у словах, поясніть випадки подвійного наголошення.

Асиметрія, багатовіковий, бадьоріший, балувати, балуватися, безгрошовий, бездоглядний, беручи, бесіда, бесідувати, бородавка, васильки, вводити, визвольний, визнання, вираження, виразний, відповісти, вісімдесят, вірнопідданий, внести, водопровід,

втрутитися, гіркий, дворище, дециметр, дзвонять, диспансер, доповідач, дочка, завдання, завдовжки, загалом, читання.

Завдання 3. На місці крапок вставте пропущені букви. Які з поданих слів можна віднести до правил:

а) правопис і вимова слів з [e^и], [и^е] у корені слова, які перевіряються наголосом; б) правопис і вимова слів з [e^и], [и^е] у корені слова, які не перевіряються наголосом?

Бл...зенько, ос...лится, справ...длиий, д...ректор, греб...лька, зш...вати, дал...ч, неприм...ренний, зв...чайний, сп...нити, квіт...нь, дж...рело, кр...ниця, зн...сти, в'єтнам...ць, заст...лати, зат...кти, оц...нкований, ос...ледець, ст...лити, відд...рати, дят...л.

Завдання 4. Випишіть з орфографічного словника 10 слів з літерою г, лексичне значення яких було б зрозуміле учням початкових класів. З одним із них побудуйте речення.

Завдання 5. До поданих слів доберіть споріднені з **е**, **и**, **о** у наголошеній позиції, з'ясуйте вимову цих звуків і позначення їх на письмі в усіх словах.

Крижаний – крига, вершок - ..., грипувати - ..., небесний - ..., дивитися - ..., впливати - ..., здивований - ..., середина - ..., синівський - ..., степовий - ..., черговість - ..., легкий - ..., примиритися - ..., життєвий - ..., книжковий - ..., запитання - ..., загорнути - ..., гримливий -

Завдання 6. Напишіть міні-твір на тему “Осінь” зі словами, в яких **е** та **и** – ненаголошені, та словами з префіксами **з-**, **с-**, **роз-**, **без-**.

Тема 6. Засоби логіко-емоційної виразності мовлення (ЗЛЕВМ)

Основні питання

1. *Поняття про ЗЛЕВМ.*
2. *Інтонація як мовне явище на слуховому рівні сприймання.*
3. *Значення ЗЛЕВМ для професійної підготовки вчителя.*
4. *Особливості засвоєння ЗЛЕВМ.*

Значення ЗЛЕВМ для професійної підготовки вчителя.

ЗЛЕВМ посідають провідне місце серед інших розділів теорії виразного читання. Техніка мовлення виступає як необхідна передумова словесної дії, де ЗЛЕВМ відіграють вирішальну роль. Підготовка до публічного виступу, читання твору та аналізу його з дітьми – передумова раціонального й оптимального використання ЗЛЕВМ у безпосередній дії. Особливості читання творів різних жанрів у кінцевому результаті теж залежать від правильного використання ЗЛЕВМ, оскільки вони передають ці особливості.

У загальному плані вивчення курсу виразного читання важливим є досконале засвоєння майбутнім учителем теоретичних положень ЗЛЕВМ, вироблення вмінь практично ними користуватися.

Підготовка тексту до читання і аналізу його з дітьми потребує розгляду кожного речення в контексті. Для цього необхідно знати не тільки послідовність і способи аналізу, а й уміти раціонально й оптимально використати самі ЗЛЕВМ. Аналіз тексту зі всією послідовністю і результативністю є передумовою раціонального й оптимального використання ЗЛЕВМ. Аналіз тексту для читання має завершуватися мовною партитурою. ЗЛЕВМ у такому процесі

виступають у ролі індикатора всієї роботи над текстом. Саме із ЗЛЕВМ витікають етапи попередньої роботи над текстом для безпосереднього читання, словесної дії. Отже, із ЗЛЕВМ пов'язані і від них залежать інші складові частини теоретичних і методичних положень виразного читання в умовах педагогічного процесу.

Добре засвоєння ЗЛЕВМ спонукає вчителя до:

1. Розвитку своїх мовленнєвих якостей: досконалого володіння мовним апаратом, диханням, голосом, дикцією, орфоепією, бо без них ЗЛЕВМ втрачають справжню силу впливу.

2. Глибокого осмислення аналізу твору і того, що сприяє такому процесу: засвоєння його послідовності і переліку зв'язаних з ним понять щодо теорії літератури, оскільки без цього неможливо розкрити авторські думки і почуття, а останні передати без ЗЛЕВМ.

3. Розуміння особливостей виразного читання творів різних жанрів: спонукає до необхідності достатньо розуміти і розрізняти самі жанри в літературі, бо без цього і без ЗЛЕВМ особливостей читання не передати.

4. Кращого розуміння рідної мови взагалі, оскільки виразне читання – одна з форм практичного користування мовою.

5. Засвоєння методики навчання учнів виразного читання, вдосконалення їх культури мовлення, глибокого осмислення вироблених і пошуку нових методів і прийомів для цього процесу.

Отже, ЗЛЕВМ – один із важливих факторів професійної підготовки майбутніх учителів. Однак відіграти відповідну роль у цьому процесі вони можуть тільки за умови достатнього розуміння їх сутності й уміння ефективно використовувати їх на практиці.

Особливості засвоєння ЗЛЕВМ. Процес засвоєння і використання ЗЛЕВМ залежить від певних завдань, які потребують:

1. У плані засвоєння теорії:

- глибокого розуміння закономірності зв'язку компонентів виразності між собою;

- розуміння принципу процесу засвоєння і використання ЗЛЕВМ;

- досконалих знань сутності мовного такту;

- досконалих знань сутності кожного компоненту виразності.

2. У плані практичного використання:

- досконалих знань і навичок членування тексту на мовні такти;

- досконалих знань і навичок визначення логічних наголосів (тактових і головних) в єдності з мелодикою і темпом;

- усвідомлення міміки і жестів.

Активна діяльність ЗЛЕВМ як сукупності органічно пов'язаних компонентів виразності виявляється тільки при розумінні й дотриманні читцем закономірності їх зв'язку між собою. Закономірність зв'язку всіх компонентів виразності читання створюється мовними тактами. Вони органічно пов'язують між собою паузи, логічні наголоси, мелодику, темп:

1. Паузи через мовні такти ведуть читця до розуміння тих понять, з яких складається зміст речення, а в єдності з іншими компонентами – до правильного розкриття і відтворення змісту тексту.

2. Логічні наголоси за допомогою вже визначеного складу мовних тактів і через кожний зокрема висувають на перший план окремі слова, важливі у змістовому і чуттєвому значеннях.

3. Мелодика за допомогою вже визначеного складу мовних тактів і через кожний зокрема підказує загальнотональне оформлення речення і водночас прикрашає наголошені слова різноманітними відтінками почуттів.

4. Темп за допомогою вже визначеного складу мовних тактів і через кожний зокрема пришвидшує чи сповільнює процес читання речення, що підказується змістом.

Хід роботи

Контрольна робота

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАСОБІВ ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ

Тема 7. Мовні такти, їх значення для процесу читання, мовлення

Важливість мовного такту для процесу читання, мовлення полягає в тому, що він тісно пов'язує між собою всі компоненти засобів логіко-емоційної виразності читання і таким чином виразно передає зміст тексту. Зміст безпосереднього мовлення, читання слухачі сприймають не окремими словами, як це ми бачимо на письмі, а групами слів, які тісно пов'язані між собою за змістом.

У мові художніх творів, як і в побутовій, мовні такти можуть складатися не тільки з групи слів (двох, трьох і більше), а й з одного окремо взятого слова, навіть однієї літери. Наприклад:

Я / – перша квіточка весни, /

я / – пролісковий цвіт. //

Я / пережив зимові сни /

і знов родивсь на світ.

М. Познанська

Окремі слова-такти і навіть літери-такти у фразі несуть смислове навантаження. Мовний такт «я», тричі повторюваний, є

уособленням весняної квітки проліска, яку читач пізнає через розгорнуту авторську характеристику.

Для кращого сприйняття змісту речення і цілого твору кожний мовний такт, який би він не був за своєю складністю, відділяється від іншого зупинкою (паузою).

Отже, **мовним тактом** називається слово чи група слів, що вимовляються від паузи до паузи і становлять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення.

Поділ прозової мови на мовні такти не регулюється якимись твердими нормами й межами. Мовні такти в прозі, як правило, не сумірні: один – довший, інший – коротший. Інша річ – віршова мова. Ритмічність її основана на додержанні тих чи інших вимог. Віршовий ритм полягає в закономірному повторенні певних сумірних мовних одиниць, які при читанні виділяються паузами.

Щоб набути навичок логічно виразного звучання мови, необхідно спочатку навчитися розбивати фрази на мовні такти, швидко визначаючи в них основне за змістом. Тут можна скористатися порадою К. С. Станіславського: "Беріть частіше книжку, олівець, читайте і розмічайте прочитане за мовними тактами... Розмічування мовних тактів і читання по них необхідні тому, що вони змушують аналізувати фрази і доходити до їх суті. Без цього не скажеш правильно фрази. Звичка говорити по тактах зробить вашу мову не тільки стрункою за формою, зрозумілою за передачею, але й глибокою за змістом".

Розуміння суті мовного такту допомагає читцеві не тільки правильно розкривати і передавати зміст тексту, а й усувати

поширену таку ваду читання, мовлення, як квапливість. Крім того, звичка дотримуватися зупинок між мовними тактами виховує витримку і створює сприятливі умови для вдумливого читання, а в складних поширених реченнях і великих періодах зупинка сприяє техніці виголошення тексту. На місцях зупинок читець має можливість поповнити чи відновити запас повітря в легенях, зробити вдих.

Отже, щодо виразності творення власного спонтанного мовлення, розкриття і відтворення змісту писемного мовлення (тексту) читцеві, мовцю необхідно досконало знати процес членування тексту на мовні такти і саму їх сутність, а також добре ними оперувати під час безпосереднього читання, мовлення.

Хід роботи

Завдання 1. Поділіть тексти на мовні такти:

Блакить мою душу обвіяла,

П. Тичина

душа моя сонця наміряла,

душа причастилася кротості трав.

На карб не ставте дотепер мені,

– Добридень! – я світу сказав!

Що інші полягли на тій війні,

Хто старший, хто молодший

Струмок серед гаю, як стрічечка,

— вік без меж, —

Метелик на квітці, мов свічечка.

Не вернеться, чи варто річ вести,

Хвилюють, маюють, квітують

Що міг, та не зумів їх зберегти,

поля,—

—

добридень тобі, Україна моя!

Не в тому річ, але ж, але ж, але
ж...

О. Твардовський

Я поліг біля Ржева
В безіменнім болоті,
В п'ятій роті
Сталева
Вбила бомба в польоті.
Били блиски сліпучі
По передньому краю,
Як в безодню із кручі
Впав – і згадки немає.
І на білому світі
Наступила пільма,
Ні петлички, ні лички
З гімнастерки нема.
Я – де корені силу
Смокчуть в чорних гіллях,
Я – де з хмаркою пилу
Спіє жито в полях.
Я – де щебет пташиний
В вечори золоті,
Я – де ваші машини
Рвуть повітря в путі;
Де травинку в травинку

Річка трави пряде,
Там, куди на поминки
Навіть мати не йде.
Полічіте, солдати,
Скільки ночей назад
Раптом вийшов на дати
У бою Сталінград.
Фронт горів з виднокраю,
Мов на тілі рубці,
Я поліг і не знаю:
Чи у Ржеві бійці?
А чи маєм удачі
На середнім Дону?
Дні останні гарячі, –
Все було на кону.
невже то із танками
Ворог вийшов за Дін,
І хоча б то останками
Аж до Волги йде він?
Ні, неправда. До краю
Він знеміг від атак.
А інакше – не знаю,
Навіть мертвому – як?
І у мертвих, щоб знали,
Є відрода одна:
За Вітчизну ми впали,

Та не впала вона.

О. Твардовський

Таємниця буття

Десь там, у найвищих глибинах.

Десь там, у найглибших висотах,

Таємниця вродилася, як

пелюстина,

Як бджола в золотистих сотах.

Уся - з найтемнішого світла.

Уся - з найсвітлішого змроку.

Борсалась Таємниця, то тьмава,
то світла.

Долаючи купіль жорстоку.

Ген там з найгіркішого солоду,

Ген там з найсолодшого болю

Зростала вона аж блакитна від

голоду

І рвалася тужно на волю.

Десь там, в найпалкішому холоді,

Завдання 2. Оберіть уривок із прозового твору, що вивчається в школі; поділіть його на мовні такти, відповідь обґрунтуйте.

Ген там, в холоднющій спекоті.

Таємниця життя вибухала,

Золотиста і зірна насподі.

І жахала вона бездонністю,

І манила вона мерехтливістю.

У закони лягла беззаконністю -

Таємничою справедливістю.

Таємнице буття - моя болісна
рано.

Прадавній мій зболений кореню,
де ти?

Сонця вибухають ранісінько-рано

Й народжують бджіл, і людей, і
планети.

Отам, у найвищих глибинах,

Отам, у найглибших висотах,

Таємниця, наша вічна жар-птиця,

Наше серце бездонням висотує...

І. Драч

Тема 8. Паузи

Основні питання

1. *Поняття про паузу.*
2. *Синтаксична пауза.*
3. *Логічна пауза.*
4. *Психологічна пауза.*
5. *Віршова пауза.*
6. *Фізіологічна пауза.*
7. *Тривалість пауз.*

Синтаксична пауза. Членування тексту на мовні такти, отже й розстановку пауз, нам підказує в основному сам автор за допомогою розділових знаків. Працюючи над текстом твору, необхідно з особливою увагою ставитися до синтаксичної структури мови автора, добре усвідомлювати значення кожного розділового знака. Крапка, знак питання, знак оклику завжди відповідають паузам, оскільки відділяють одне від одного висловлення з закінченим змістом. Інші розділові знаки (крапка з комою, тире, двокрапка, три крапки, дужки) теж відповідають обов'язковій паузі. Як і інші розділові знаки, кома збігається з паузою. Але й часто трапляється, що згідно з правилами пунктуації кома потрібна, а пауза не робиться. Це є свідченням того, що між пунктуацією та інтонацією немає повної відповідності.

Пауза не робиться на місці коми в таких випадках:

1. Перед звертанням усередині або в кінці речення.
Наприклад: – *Здрастуй(,) Понеділку! – привітався.*

2. Після вигуку, який своїм змістом нерозривно пов'язаний з наступними словами. Наприклад: – *Ой(,) як не гарно! – розгнівалася бабуся.*

3. Перед модальними, вставними словами, словосполученнями і після них у середині речення. Наприклад: *А красуня(,) знай (,) сміється: «Хай Мороз не задається!»*

4. Перед короткими порівняльними зворотами (в основному з одного слова) зі сполучниками *мов, немов, як, ніби*. Наприклад: *Квітка гаряча(,) як сонце.*

5. У живому темпі перед підрядним реченням, дієприкметниковим чи дієприслівниковим зворотом, якщо вони за змістом пов'язані з тим словом, що стоїть перед комою. Наприклад: *Там(,) де сяде парашутик, – нова кульбабка виросте.*

6. Між двома словами, що повторюються як єдине ціле. Наприклад: – *Що(,) що? – Дід підкидає вгору брови...*

7. Після сполучників *і, та, то* перед дієприкметниковим чи дієприслівниковим зворотом, вставними словами. Наприклад: *Якби це хтось один з них побіг, то(,) побачивши дядькову спину, чкурнув би назад.*

Логічна пауза механічно формує мовленнєві такти, цілі фрази і допомагає визначити їх смисл. Синтаксис як частина граматики, що вивчає сполучення слів у реченні, не завжди розкриває зміст кожної фрази у творі через зв'язок слів і розділових знаків. Тут особливої ваги набирає логічна пауза.

Логічна пауза – це зупинка, яка зумовлюється тільки конкретним змістом. Логічна пауза ділить мовлення на відокремлені

частини, кожна з яких об'єднана однією думкою. Ці безмовні проміжки бувають різної тривалості, залежно від важливості думки, яку ви маєте підкреслити. Слова, навіть фрази між цими паузами вимовляються плавно, без розривів, одним духом. Будь-які зупинки тут і небажані, і розривають логічний ряд фрази чи зовсім перекручують зміст.

Цілковите ігнорування або неправильне вживання логічної паузи призводить до таких негативних наслідків:

- 1) зміст речення втрачає конкретну виразність,
- 2) до змін у змісті тексту,
- 3) до спотворення змісту фрази.

Обов'язково необхідною є логічна пауза в таких випадках:

1. Між поширеними групами підмета і присудка.
2. Перед сполучниками і (й), та, що з'єднують поширені частини речень або й цілі речення.

Психологічна пауза – така зупинка на початку, в середині або в кінці фрази, яка завжди виправдовується психологічно і зосереджує чи затримує увагу слухачів на важливих моментах змісту тексту (мовлення) і тим самим викликає певні настрої, переживання, аналогічні авторові, його героям і самому читцеві.

Тривалість психологічних пауз не пов'язана зі ступенем смислового зв'язку слів, між якими вони виникають, а їх значення не зумовлюється чіткою передачею думки. Такі паузи можуть збігатися з паузами логічними, віршовими, але в таких випадках вони впливають лише на ступінь тривалості: подовжують їх.

Логічна пауза служить розуму, психологічна – почуттям. Перша – пасивна, формальна; друга – завжди активна, багата внутрішнім змістом.

Логічну паузу читець повинен зробити саме там, де вимагає цього здоровий глузд. Психологічна ж пауза, навпаки, непримхлива: її можна ставити в будь-якому місці або зовсім не робити – все залежить від умов мовлення, настрою і бажання оратора, від реакції слухачів.

Завдання психологічної паузи:

- зосередити увагу слухачів на важливості змісту слів, що йтимуть після неї, викликати певні переживання;
- зосередити увагу слухачів на важливості змісту вже сказаних слів і дати таким чином можливість естетично його сприйняти, пережити;
- для вчителя важливо також не тільки передати почуття, настрої і наміри самого читця, але й автора, його героїв, тобто психологічна пауза має бути авторськи виправданою.

Різновиди психологічної паузи: пауза настороженості, пауза емоційного підсилення, пауза пригадування, пауза відшукування відповіді, пауза умовчування, пауза емоційного порівняння, пауза жалю, пауза роздумів, пауза стримування почуттєвих реакцій, пауза залякування, пауза спонукання, пауза напруження.

Віршова пауза – зупинка в кінці віршового рядка лише при переносі з нього думки одного мовного такту в наступний. В інших випадках вона збігається з іншими паузами.

Віршова пауза використовується тільки при читанні віршових творів, де вона поряд з іншими видами пауз відіграє особливу роль. Віршовий поетичний твір на відміну від прозового характеризується ритмічно організованою мовою, одиницею якої є окремий рядок. Така пауза не тільки застерігає від порушення ритму вірша, а й підсилює його внутрішнє багатство, надає йому краси форми і чарівності звучання. Однак слід пам'ятати, що всяке механічне дотримання пауз тільки в кінці кожного віршового рядка, не враховуючи їх у середині рядків вірша, може призвести до цілковитого руйнування змісту твору. В усіх випадках віршова пауза не повинна бути формальною, а завжди осмисленою і змістовною. Для цього необхідно знаходити такі відтінки емоційно-образного змісту, які дали б змогу перетворити дану паузу на психологічну.

Фізіологічна пауза з'являється тоді, коли не вистачає повітря в легенях чи коли нервова система вражена і забувається потрібне слово. Автор нерідко мовою персонажів передає їх стан – втому, задишку, переляк, природне заїкання, що характеризується переривчастістю мови тощо. Такі особливості мови персонажів автор передає на письмі трикрапкою чи дефісом, які в процесі читання потребують належних зупинок, тобто фізіологічних пауз.

На відміну від психологічної, фізіологічна пауза робиться тільки з метою передачі певних особливостей мови персонажів: як вони говорять у певній ситуації чи при певному фізичному стані свого організму, але ніяк не повинна характеризувати фізичний стан самого читця.

Хід роботи

Завдання 1.

У поданих прикладах укажіть на розділові знаки, які, на вашу думку, не відповідають паузам. Обґрунтуйте їх і скажіть, що робити у сумнівних випадках.

1. А шторми на морі бувають такі великі, що хвилі, як гори, котяться. 2. Та якби не Олеся, мабуть, жоден із них не встиг би спинити. Але, на щастя, дівчинка наздогнала-таки коляску. 3. Бачиш, Стасю, який твій товариш акуратний, ввічливий. 4. Жінка розповіла, що її повинні б зустріти, але, видно, телеграми не отримали. 5. Не клюй, курко, крупку, не кури, котику, люльку. 6. О, так ти, виходить, автоматник. 7. То оце вітер повійне, а колодочка – стук-стук, стук-стук! 8. Ой, щось не так воно. 9. Ох, дитино моя люба! 10. «О, на, ні», – відповів хлопчик.

Завдання 2.

Поясніть, як зміниться зміст речень за відсутності ком у них. Прочитайте речення у варіантах зі збереженням у них потрібних пауз.

1. На галявині, між кущами, дзюркотіло джерельце. На галявині між кущами дзюркотіло джерельце. 2. Добре, зробимо. Добре зробимо. 3. То як, вирішимо? То як вирішимо? 4. Що, болить? Що болить? 5. Її, пісню, хвалили всі. Її пісню хвалили всі.

Завдання 3.

У наведених прикладах виявіть усі можливі варіанти зміни змісту зі зміною місця паузи і продемонструйте їх.

1. У мене з сином клопіт. 2. Вивчення цих питань взагалі не входить у наші завдання. 3. Дерева, кущі залиті сонцем. 4. Часто

виявлені факти не беруться до уваги. 5. Кабінет історії нашого інституту. 6. Його знання історії педагогіки досконалі. 7. Він просив його ще раз відвідати приятеля.

Тема 9. Логічні наголоси

Основні питання

1. Значення логічних наголосів для вираження змісту фрази.
2. Функціональні особливості логічного наголосу.
3. Вимова наголошених слів.
4. Емоційна функція наголошених слів.

Значення логічних наголосів для вираження змісту фрази.

Логічним називається такий наголос, яким виділяються основні слова, за допомогою яких виражається зміст у складі всієї фрази.

Паузи членують мовлення на смислові відрізки – мовні такти. Логічні наголоси за допомогою визначеного складу мовних тактів і через кожний зокрема висувують на перший план у фразі потрібні слова, найважливіші у смисловому і чуттєвому відношеннях. У реченні, яке характеризує одне багатослівне поняття, – один мовний такт і одне логічно наголошене слово:

Весняний сонячний ранок.

У великих і складних конструкціях речень таких слів може бути багато:

Адже все(,) що оточує тебе,/ що збудовано,/ зроблено /– і парта в класі,/ і вікно,/ і дах над твоєю головою,/ і все(,) що є на тобі,/ і сторінка,/ на якій надруковано ці слова,/ і хліб,/ – все це/ створили людські руки.

Якщо логічно наголошені слова змінювати, тобто переносити логічний наголос з одного слова на інше, то змінюватиметься і зміст мовних тактів, а через них і зміст усієї фрази. Напр.:

На честь перемоги/ заклав Ярослав/ місто велике.

Наголошеним у фразі може бути будь-яке слово, однак тільки відповідно до того, що хоче сказати мовець.

Функціональні особливості логічного наголосу. За функціональними особливостями треба розрізняти логічний наголос тактовий і головний.

Тактовим логічним називається такий наголос, який діє в межах тільки одного мовного такту і виділяє в ньому лише одне слово, що підпорядковує собі всі інші і є виразником змісту всього речення.

У кожному мовному такті логічний наголос вказує на одне, найважливіше за змістом і чуттям слово. Скільки у фразі мовних тактів, стільки й наголошених слів.

Головним логічним називається такий наголос, який діє у межах усієї фрази, усіх мовних тактів і в єдності зі спадною мелодикою виділяє одне слово серед уже виділених і ним завершує зміст фрази. На письмі позначається двома горизонтальними рисками знизу.

Головний логічний наголос, як і тактовий, диктується контекстом, зв'язком речень між собою і може припадати на наголошене слово в будь-якому мовному такті фрази. Напр.:

Катерина Іванівна / повела своїх маленьких першокласників / у поле.

Хто повів своїх маленьких першокласників у поле?

Куди повела Катерина Іванівна своїх маленьких першокласників?

Кого повела Катерина Іванівна у поле?

Висне небо синє, /

Синє, / та не те! //

Світить, / та не гріє /

Сонце золоте.//

Хід роботи

Завдання 1. На поданих прикладах продемонструйте зміни змісту фрази зі зміною місця логічного наголосу, розкрийте його функціональні особливості.

1. Жив собі, був собі майстер Золоті Руки. Узяв він якоесь сніпок соломи, виплів солом'яну ляльку.

2. Ніби притомилось сонечко привітне,
у траві шовковій молочай не квітне...

Облетіло літо листячком із клена,
лиш ялинка в лісі сонячно-зелена.

Журавлі курличуть: – Летимо у вирій! –

Пропливає осінь на хмарині сірій... (Б. Чалий)

3. Заглядає в шибку казка

з сивими очима,

материнська добра ласка

в неї за плечима... (В. Скуратівський)

Завдання 2. Розкрийте і поясніть емоційний заряд текстів. Як виявляються почуття за бажанням автора і за відсутності його посилай на них? Передайте ці почуття.

1. Я присідаю навпочіпки і тихенько придивляюся, що робиться довкола. Раптом моє серце тенькнуло, опустилось трохи вниз і радісно завмерло: невдалі од отруйного стебла воронячого ока красновито стоять два близнюки-красноголовці. Вони такі молоденькі, що їхні зрошені туманом картузики не встигли відліпитись од міцних товстеньких ніжок.

– Добрий день, хлопці-красноголовці! – кажу я до них, а вони мовчать.

Еге, а що тільки робиться за ними! На зарослій зозулиним льоном купинці стоїть отакенне красноголовище. Шапка на ньому перебакирилась. Завбільшки вона буде не менше полумиска. А ніжка завтовшки з мою руку. Такого ще ніколи не бачив! Я підбігаю до нього, приміряюся з усіх боків, милуюся, далі бережно зрізаю і кладу на бриль, бо в бриль його шапка не влазить. Буде тепер чим похвалитися дома! (*М. Стельмах*).

2. Навесні, напровесні в нашому садку
ми посадили яблуньку, гарну та струнку.

Ми маленьку яблуньку поливаємо,
ще й веселу пісеньку заспіваємо.

Рости, рости, яблунько, підростай.

Квітни, квітни, яблунько, розцвітай!

Облітайте, квітоньки запашні.

Поспівайте, яблучка наливні!

А вітри-розбійники грізно заревуть,

поламають гіллячко, білий цвіт зірвуть.
Нічого від яблуньки не зостанеться,
і нікому яблучок не дістанеться!..
Рятувати яблуньку біжимо,
ми її пошкодити не дамо!
Геть, зайці-розбійники, не скачіть,
нашу любу яблуньку не гризіть!..

Росла, росла яблунька, підросла.
Квітла, квітла яблунька відцвіла.
Де біліли квітоньки навесні –
вже поспіли яблучка наливні!

Н. Забіла

Тема 10. Мелодика мовлення

Основні питання

- 1. Значення мелодики мовлення для вираження змісту фрази.*
- 2. Основні мелодичні ходи.*
- 3. Розуміння і визначення мелодики у тексті.*

Значення мелодики мовлення для вираження змісту фрази.

Одним із найважливіших компонентів виразності читання, мовлення є мелодика, тобто певні зміни нашого голосу в межах підвищення й пониження, а також сили і тривалості звучання в процесі мовлення.

Якщо паузи вказують на зупинки, зумовлені змістом фрази, а логічні наголоси безпосередньо на зміст і почуття, то мелодика відтворює цей зміст і почуття. У цьому її головне значення.

Мелодика як певне голосове оформлення інтонаційної структури речення характеризується складною модифікацією (видозмінами) фізичних показників, безліччю таких нюансів у основному тоні, які не піддаються для вимірювання їх слуховими якостями. Проте всі вони впливають з основних мелодичних ходів, змін, які реалізують зміст висловлювання. Вони доступні нашому слухові і від правильного їх відтворення залежить правильна передача змісту мовлення.

З найбільшою виразністю мелодичні ходи відбиваються на логічно виділених словах у мовних тактах. Мелодика прикрашає таке слово найрізноманітнішими відтінками наших почуттів. Таким чином, кожний мовний такт – це окремий мелодично оформлений малюнок.

Розуміння і визначення мелодики у тексті

1. Кожне мелодичне пониження (спадна мелодика) свідчить про довершеність, закінченість думки.

2. Усяке мелодичне підвищення (висхідна мелодика) свідчить про розвиток думки. Висхідна мелодика може припадати і на останній мовний такт у фразі, але тільки в тому випадку, коли зміст фрази обірваний, не завершений.

3. Рівна, монотонна мелодика характеризує незакінчену або перервану думку, що потребує або розвитку, або завершення в наступних мовних тактах. Монотон може припадати й на останній мовний такт у фразі, але в таких випадках думка обривається і потребує домислення.

Для складних розгорнутих речень, що поділяються на дві залежні одна від одної частини, властиве своєрідне чергування мелодичних змін – висхідних і спадних моделей. Першій частині – поступове підвищення, а другій після мелодичного перелому, – поступове пониження мелодики.

Хід роботи

Завдання 1. Поясніть на власних прикладах процес визначення мелодики в тексті, характеризуючи особливості мелодичних змін у фразі.

Завдання 2. Продемонструйте вправи на саморегуляцію голосу, підпорядкування слуху вимогам мелодики, пояснивши перед цим, де саме і як відбувається у фразі мелодичний злам.

Завдання 3. Поставте правильне запитання до кожного варіанта розписаної фрази і виразно прочитайте в розповідній, питальній і окличній формах інтонації.

Копав якось / один бідний чоловік / край дороги / канаву.

Копав якось / один бідний чоловік / край дороги / канаву.

Копав якось / один бідний чоловік / край дороги / канаву.

Копав якось / один бідний чоловік / край дороги / канаву.

Копав якось / один бідний чоловік / край дороги / канаву.

Копав якось / один бідний чоловік / край дороги / канаву.

Копав якось / один бідний чоловік / край дороги / канаву.

Завдання 4. Розпишіть фразу «Плавав лебідь на воді понад берегом», позначивши паузи, логічні наголоси (тактові і головні), мелодику, і навчіться читати відповідь на такі запитання: 1. Де саме на воді плавав лебідь? 2. Де саме понад берегом плавав лебідь? 3. Хто

плавав на воді понад берегом? 4. Що робив лебідь на воді понад берегом? 5. Чи далеко на воді понад берегом плавав лебідь?

Завдання 5. Навчіться читати текст у розписаній партитурі.

На початку жовтня / ледве помітною лісовою стежкою, / яка звивалась між старезних дубів, / ішла дівчинка / років тринадцяти. // На ній / була картата новенька кофтина, / синя спідниця / й біла хустинка (,) як терен-цвіт. // І ця хустинка / різко відтіняла чорні брови дівчинки, // її засмагле обличчя / й світлі очі. // Такі світлі / й зелені, / що в темряві вони, / мабуть (,) блимають (,) як світлячки. // Її кругле ніжне підборіддя / схоже було на яблуко, / а припечений сонцем кирпатенький ніс / скидався на жовту лісову грушку, / яка вистигла проти сонця / аж на верхівці дерева. ///

О. Донченко

Мово рідна, / слово рідне! //
Хто вас забуває, /
Той у грудях не серденько, /
А лиш камінь має. //

От тому плекайте (,) діти, /
Рідненькую мову /
І учіться говорити /
Своїм рідним словом! ///

Як ту мову мож забути, /
Котрою учила /
Нас всіх ненька говорити, /
Ненька наша мила? /

Мово рідна, / слово рідне, – /
Хто вас забуває, /
Той у грудях не серденько, /
Але камінь має! ///

С. Воробкевич

Тема 11. Темп мовлення

1. Значення темпу для процесу читання, мовлення.

2. Творення темпу і його зміни.

3. Залежність загального темпу і його змін у тексті.

4. Позначення темпу на письмі.

Поняття про темп як засіб логіко-емоційної виразності читання. Донесення повноцінності змісту твору до слухачів потребує вмілого використання ще одного компонента виразності – темпу.

Під поняттям *темп* (з іт. *tempo*, лат. *tempus* – час) розуміють швидкість, певний рух. У мовленні – це швидкість, яка вимірюється кількістю виголошених складів за секунду. Поняття швидкість не слід ототожнювати із темпом мовлення, оскільки швидкість – це вміння читати не за складами, а цілими словами, тобто охоплювати зором весь буквений склад слова і вимовляти його одним поштовхом повітря. А темп полягає у правильності, природності відтворення змісту твору. Темп мовлення, як і інші компоненти виразності, завжди зумовлений змістом. Мовлення, позбавлене чуття темпу, сприймається одноманітно, невиразно.

Читець повинен мати досконале чуття темпу, вміти вільно користуватися плавністю, злитістю, швидкістю, легкістю і чіткістю мовлення.

Прискорення чи сповільнення темпу мовлення відбувається внаслідок скорочення чи видовження тривалості пауз між мовними тактами, а також за рахунок короткої або подовженої вимови

наголошених голосних чи наголошених складів в окремих словах або словосполученнях.

Хід роботи

Продумайте всі зміни темпу в текстах і в межах окремих фраз. Поясніть їх і прочитайте відповідно тексти.

1. Було тихо й жарко. Над водою бабки літали, на кущах ягоди червоніли, понад квітами бджоли гули, сік-нектар збирали. Все було так, як повинно бути в місяці липні.

От тільки сам Липень був чимось незадоволений. Сонце яскраве-преяскраве, небо чисте, безхмарне, а Липень хмурився.

– І чого мене так назвали? – думав він. – Незрозуміло. Всі брати-місяці правильно зуться. Січень – снігом сіє, Травень – трави жне, Жовтень – лист фарбує. Чого ж мене Липнем назвали? Може, спитати кого-небудь?..

– Липнеш до всіх, от і назвали, – пробурчав старезний Пенюк, що куняв собі на осонні.

– Он воно що, – обурився Липень, – липну до всіх...

І стало йому гірко, тяжко від такої несправедливості. Зітхнув Липень. А навкруги так гарно, сонце яскраве, повітря духмяне, чи то медом пахне, чи то липа цвіте...

– Липа цвіте? Так, справді липа цвіте... От воно що, – зрадив Липень, – тому мене й Липнем назвали, що в цей час липа цвіте.

Над водою бабки літали, на кущах ягоди дозрівали, понад квітами бджоли гули, а на узліссі липа цвіла. Все було так, як і повинно бути в місяці липні (*І. Прокопенко*).

2. Все навколо зеленіє

Все навколо зеленіє,
річка ллється і шумить.
Тихо, тихо вітер віє
і з травою гомонить.

Як тут всидіти у хаті,
коли все живе, цвіте,
скрізь дзвенять пташки крилаті,
сяє сонце золоте...

«Швидше, мамо, черевички!
Глянь, як весело в саду!
Ти не бійся – до кринички
я і сам не підійду».

О. Олесь

Тема 12. Позамовні (рухові) засоби виразності

Основні питання

1.Значення позамовних рухових засобів виразного читання для відтворення змісту тексту.

2.Значення і класифікація жестів у звичайному спілкуванні і виразному читанні.

3.Жестикуляція вчителя-читця під час читання.

4.Значення міміки для процесу читання.

Крім ЗЛЕВМ для процесу відтворення змісту тексту важливе значення мають також позамовні (рухові) засоби – поза, жести, міміка. Вони нерозривно пов'язані з першими і діють тільки в єдності з ними.

Добре продумані, узгоджені зі змістом тексту позамовні засоби виразності естетично збагачують процес читання, конкретизують, емоційно підсилюють окремі моменти змісту, сприяють контакту, дотриманню постійного зв'язку читця з аудиторією.

Жести – це виражальні рухи голови, тіла, рук. Бувають жести фізіологічні й комунікативно значущі. За своїм складом бувають прості і складені й складні. За характером створення: вказівні, зображальні, символічні, ритмічні, емоційні (психологічні).

Міміка – виражальні рухи м'язів обличчя.

Хід роботи

1. Якою має бути поза вчителя під час читання?
2. Якою повинна бути жестикуляція вчителя-читця під час читання?

Тема 13. Членування тексту на мовні такти

Основні питання

1. *Аргументований спосіб членування тексту на мовні такти.*
2. *Універсальність теоретичного способу членування тексту на мовні такти.*

Є два способи членування тексту на мовні такти: аргументований і теоретичний.

Згідно з *аргументованим* способом текст членується за допомогою розділових знаків, тобто правильним установленням синтаксичних пауз. Оскільки не в усіх випадках розділові знаки відповідають паузам, то основне завдання цього способу полягає в тому, щоб правильно їх визначити і взяти в дужки (,). Це означатиме, що вони не беруться до уваги у процесі читання тексту. Проте є речення такої структури, в яких немає жодного розділового знаку, крім кінцевого. Це є свідченням того, що аргументованого способу членування тексту на мовні такти є замало.

Особливістю *теоретичного* способу є те, що текст членується на мовні такти за допомогою логічних пауз, які виступають поза розділовими знаками. Це універсальний спосіб.

Окреме поняття становить окремий мовний такт.

Окреме поняття, отже, й окремий мовний такт можуть бути однослівними й багатослівними.

Окреме поняття, отже, й окремий мовний такт можуть становити окреме речення.

Окреме речення може об'єднувати в собі одно й більше понять, отже, й мовних тактів.

Хід роботи

Завдання 1. На прикладах речень розкрийте розуміння мовного такту як однослівного чи багатослівного поняття. Визначіть і поясніть конститутивні частини.

1. Був холодний осінній ранок. 2. Уночі була хурделиця. 3. Рано вставало золоте сонечко. 4. Хотілося крикнути: «Ну чого ж ти, друже милий мовчиш?» 5. Поверталася стара лисиця з невдалого полювання. 6. Ходила коза по диких степах, по темних лугах. 7. Коли я снідав, над головою враз щось цвірінькнуло. 8. Дисципліна – це коли робиш не те, що хочеш, а те, що треба. 9. Ось уже кілька років ми не купуємо новорічних ялинок, а прикрашаємо ту, що росте на подвір'ї біля Оленчиного вікна.

Завдання 2. Розчленуйте тексти на мовні такти. Поясніть процес і тривалість пауз.

1. Стогін почувся знову. Він був такий слабкий, що коли б ми не чули до краю настороженості, то, може, і не розчули б його. Стогін чи зітхання повторилося ще раз – втретє (*М. Водоп'янов*).

2. День у квітні довше сонцем квітне.

Сніг розтав на вигрітій землі.

Малюки на ручаї блакитні

Паперові носять кораблі.

В. Ткаченко

Тема 14. Оптимальні шляхи і способи визначення логічних наголосів у єдності з мелодикою і темпом

Основні питання

1. *Важливість контекстуального шляху визначення логічних наголосів у тексті і розуміння суті самого контексту.*

2. *Прямий і непрямий зв'язок.*

Оптимальні шляхи і способи визначення логічних наголосів у єдності з мелодикою і темпом:

1. Контекстуальний – головний, домінуючий.
2. Аргументований – перший допоміжний.
3. Конвенціональний – другий допоміжний.

Хід роботи

Поясніть на прикладах, як треба відповідати на запитання одного мовного такту іншим і що треба мати при цьому на увазі, щоб не розірвати змісту останнього як цілісного поняття.

1. Сонце дивиться на нас, заливає ясний клас. 2. Винахідники наші задумали велику справу. 3. Одного разу Олеся з подружками гралася біля свого будинку в класи. 4. Прийшов Янек до Стася. Повісив пальто на вішалку. 5. Перші осінні холоди, від яких пожовкла трава, завдали великої тривоги всім пташкам. Усі почали готуватися в далеку путь, і всі мали такий серйозний, стурбований вигляд.

Тема 15. Підготовка твору для читання та аналізу його з дітьми

Основні питання

1. Перший етап – літературознавчий аналіз твору.

2. Другий етап – дійовий аналіз твору.

Підготовка твору до читання потребує двох етапів аналізу тексту: літературознавчого й дійового.

Літературознавчий аналіз твору: відомості про автора, вникнення в контекст; розгляд теми, жанрових особливостей вирішення її, форми викладу; розгляд композиції і сюжету твору; аналіз образів твору; аналіз естетичних якостей твору; розкриття підтексту; визначення головної мети читання та аналізу тексту з дітьми.

Дійовий аналіз твору – той процес роботи над текстом, який розкриває і виявляє наскрізну словесну дію твору та основні етапи її розвитку. Наскрізна словесна дія – це безпосереднє відтворення читцем тексту з відповідним використанням міміки і, до певної міри, жестів, згідно з поставленими творчими перспективними завданнями, що пронизують увесь твір від початку до кінця.

Хід роботи

Завдання 1. Вкладіть у фрази різні підтексти, розкрийте їх і відтворіть.

1. Знову сонячний день. 2. Падає дощ. 3. Добрий день!
4. Молодці, нічого й казати! 5. О, ще й як любив. 6. Надворі стояла суша. 7. Так було і наступного дня.

Завдання 2. Для передачі різноманітних відтінків підтексту вимовляйте фразу «День був ясний, сонячний та теплий» з різними намірами. Придумайте перед цим обставини, які могли б навіяти такі наміри.

Завдання 3. Підготуйте для читання й аналізу тексту з дітьми оповідання і вірш за власним вибором із читанок чи інших джерел. Навчіться читати їх щодо творчих завдань наскрізної словесної дії.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

1. Обрати поетичний твір і уривок з прозового (обсягом по 1 сторінці), які вивчаються на уроці української літератури в загальноосвітній школі.
2. Зробити виконавський аналіз обраних творів.
3. Скласти партитуру тексту.
4. Виразно прочитати напам'ять один із творів.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баженов М. М. Виразне читання і культура усної мови. Київ, 1983. 169 с.
2. Буяльський Б. А. Поезія усного слова. Київ, 1959. 127 с.
3. Волинський П. К. Основи теорії літератури. Київ, 1962. 215 с.
4. Гладишева А. Сценічна мова. Дикційна та орфоепічна нормативність. Київ, 2007.
5. Гриб В. Постановка мовного голосу. Луцьк, 2001.
6. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ, 1959. 278 с.
7. Зайцева З. Г. Техніка мови вчителя та гігієна його голосу. Київ, 1971. 90 с.
8. Коваль А. П. Культура української мови. Київ, 1966. 138 с.

9. Лесик В. В. Елементи теорії літератури в школі. Київ, 1959. 97 с.
10. Мацько О. Голос оратора. *Дивослово*. № 6. 2019. С. 33–36.
11. Мацько Л., Сидоренко О., Мацько О. Риторика. Київ, 2003.
12. Методичні рекомендації до курсу «Практикум з виразного читання» / уклад. Т. В. Сіроштан. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2011. 44 с.
13. Олійник Г. А. Виразне читання: Основи теорії: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1995. 207 с.
14. Савченко Л. Ораторське мистецтво: Історія красномовства і сучасна риторична комунікація : навчальний посібник. Сімферополь, 2009.
15. Сокирко Л. Слово актора: Поради з орфоепії українського сценічного мовлення. Київ, 1971.
16. Томан Іржі. Мистецтво говорити. Київ, 1986. 238 с.
17. Черкашин Р. Художнє читання: Техніка і логіка мови. Київ, 1955. 68 с.

ДОДАТКИ

Тексти для читання

Вовк і кіт

(Байка)

В село із лісу Вовк забіг...
Не думайте, що в гості, браття!
Ні, в гості Вовк не забіжить;
а він прибіг, щоб де-небудь сховаться:
проклятий люд з собаками настиг...
І рад би Вовк в які ворота вскочить,
та лишенько йому: куди не поглядить –
усюди Вовченька недоленька морочить, –
хоч сядь та й плач;
ворота, як на те ж, кругом усі заперті,
а дуже Вовкові не хочеться умерти
(бо ще він не нажився, бач!),
а гірше од людей – од видимої смерті...
Коли глядить –
на загороді Кіт сидить,
на сонечку мурликає – дрімає.
Підскочив Вовк і до Кота мовляє:
– Котусю-братику! Скажіть мені скоріше,
Хто із хазяїнів отут усіх добріше?
Я хочу попрохати, щоб хто мене сховав
на сей недобрий час. Я б у пригоді став!..

Чи чуєш гомін той? За мною то женуться!..
Котусю-батечку! Куди ж мені поткнуться?
– Проси мерщій Степана,
він добрий чоловік, – Кіт Вовкові сказав.
– Так у його я вкрав барана.
– Ну, так навідайсь до Дем'яна.
– Е, і Дем'яна я боюсь:
як тільки навернусь,
він і згадає поросятко.
– Біжи ж, аж ген живе Трохим!
– Трохим? Боюсь зійтися з ним:
з весни ще злий він за ягнятко!
– Погано ж! Ну, а чи не прийме Клим?
– Ох, братику! Теля я в його звів!
– Так, бачу, ти усім тут добре надоїв, –
Кіт Вовкові сказав, –
Чого ж ти, братику, сюди і забігав?
Ні, наші козаки ще з розуму не спали,
щоб Вовка од біди сховали!
І так-таки ти сам себе вини:
що, братику, посіяв, те й пожни!

Л. Глібов

Весела абетка

Автобус їде по алеї.

Акація цвіте в садку.

А ми зібралися під нею

Абетку вивчити легку.

Будинок білий біля річки

З балконами на кожен бік

Будують братик і сестричка,

Бо в них і батько будівник.

Веселі вишні вкрили віти,

Виблискують з височини.

Василько воду ллє на квіти,

Щоб вище вирости вони.

Гелгочуть під горою гуси.

В город забігло гусеня.

— Гиля, гиля! — гука Ганнуся,

Його з гороху виганя.

Дубові дрова дід рубає

В дворі під деревом старим.

А дівтора допомагає

Носити дрова з двору в дім.

Електрику містам і селам

Електростанції дають.

А жниварі гуртом веселим

На елеватор хліб везуть.

Єноти вивели гуляти

Своє єдине дитинча.

За їх сім'єю вовк зубатий

Єхидно стежить з-за куща.

Жуки дзижчать в садочку літом.

По стежці жабка плиг та плиг!

Жоржини квітнуть жовтим
цвітом,

Кружляють бджоли біля них.

Зима морозяна надворі.

Замети білі на землі.

Зоріють в небі ясні зорі.

Заснули зайчики малі.

Дивись, який новий годинник

—

Висить на стіні нині в нас.
Усі години та хвилини
Ми вивчили, щоб знати час.

Івасик іграшками грався,
А по двору ішов індик.
Івась побачив і злякався
І від індіка в дім утік.

Їжак покликав їсти й пити
Своїх маляток-їжачків.
Та не схотіли їсти діти —
Він їхню їжу сам поїв.

Йоржа впіймав на вудку Йосип,
Схопив і зойкнув: "Ой-ой-ой!"
Не знав, напевно, Йосип досі,
Який колючий йоржик той.

Качки край копанки клопочуть,
Качаток кличуть під комиш.
Кача впіймати кішка хоче.
Катруся киці каже: — Киш!

Лелека ластівку питає:
— Хто вище всіх птахів літає?

— Літають люди вище всіх
На літаках своїх стрімких!

Ми в Київ з мамою поїдем —
Найкраще місто поміж міст!
В метро помчим, в музеї підем
І сходим на патонів міст.

На довго нитку намистини
Настуся хоче нанизать.
Вона, напевно, буде нині
На нашім святі виступать.

Ось гляньте: з оленятком олень
У зоопарку нашим є.
Окрайчик хліба тато Олин
З-за огорожі їм дає.

Похмуро плещуть хвилі в морі.
Пливе на північ пароплав.
В пургу і шторм в морськiм
просторі
Він путь до пристані проклав.

Ромашки рвати ми ходили
Над річкою в рясній траві.

І раптом равлика зустріли
Із ріжками на голові.

Стоять під снігом сосни сонно.
Сидять на соснах снігурі.
Санчата на ставок з розгону
Скотились весело з гори.

Тепер весна. Тарасів тато
На тракторі в степу весь час.
Як тато, трактористом стати
Також збирається Тарас.

Уранці йдуть учитись учні.
Учителька у школі жде.
Улянці нашій аж незручно:
Чому ж вона туди не йде?..

Фурчить, блищить на різні
барви
Фонтан веселий у садку.
В нім водить флот легкий та
гарний
Федорка в білім фартушку.

Хоч хвилі ходять і хлопчуть,

Хоробрі наші хлопчаки
В човні хиткому їхать хочуть —
Вони хороші моряки!

Цапок водицю п'є з цеберка,
Скубе травицю на лужку.
Солодкий цукор чи цукерка —
Це теж цапкові до смаку.

Чубата чапля чваньковита
Через болото йде одна.
Чомусь з журавликом дружити
Не хоче чапелька чудна.

Шматок сальця шукає мишка,
У нашій шафі шарудить.
Як шугоне на мишку кішка!
А мишка — шусть у шпарку
вмить!

Ще дощ іде, періщить злива,
Щенятко вимокло як хлющ.
А щиглик, щебетун щасливий,
Щебече, пурхнувши на кущ.

Ось день скінчивсь. Закрию
книжку,
Бо скрізь вже тінь і лялька
спить.
І я вкладусь в м'якеньке ліжко
І теж засну, як лялька, вмить!
Юрасик любить працювати,
Він юний садівник, юннат.

Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явор молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.
Тече вода із-за гаю
Та попід горою.
Хлюпощуться качаточка
Помеж осокою.
А качечка впливає

З юрбою малюків завзятих
За школою він садить сад.
Ялинка ясними вогнями
Яскраво світиться й сія.
Якраз до свята цими днями
Усю абетку вивчив я!

Н. Забіла

З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.
Тече вода край города.
Вода ставом стала.
Прийшло дівча воду брати,
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати
В садок погуляти,
Порадись, кого б то їм
Своїм зятем звати?

Т. Шевченко

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сем'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,

А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Т. Шевченко

Особливості читання творів різних жанрів

Оповідання

Специфіка читання оповідання зумовлена двома формами змалювання автором художньої дійсності: розповіддю й оповіддю. Розповідь – зображення подій і вчинків персонажів від третьої особи. Під третьою особою розуміємо самого автора. Оповідь – своєрідна манера розгортання подій і змалювання образів у художньому творі від першої особи. Щоб правильно прочитати оповідь, треба пізнати образ оповідача: вік, стать, характер, симпатії, антипатії тощо.

Казка

Жанр казки близький до оповідання, проте має свої специфічні особливості. Казка, на відміну від оповідання, твір більш динамічний і мальовничий. Вона має своєрідні цікаві зачини. Зміст казок оптимістичний. Виражається він, в основному, через позитивних героїв. Події в казках розгортаються динамічно. Для багатьох казок властиве багаторазове повторення композиційних і мовностилістичних елементів. Закінчення казки, як і зачин, має певну мету – узагальнити сказане, підвести до певних висновків, просто створити веселий настрій у слухачів. Тому перед ним треба робити довгу паузу, інтонаційно виділяти важливі слова.

Вірші

Читання віршів ґрунтується на тому, що й читання прози. Це відповідність інтонації авторському задуму, правдивість відтворення змісту твору через художні образи. Проте в самому процесі читання прози і віршів існує істотна різниця. Вона полягає в різній системі

організації художньої мови. Мова вірша ритмічно організована. Мова вірша більш емоційна й експресивна. Вона характеризується своєрідністю інтонації, темпу, ритму, настановою на музичне звучання.

Байка

Байка близька до казки (про тварин). З неї вона й бере свій початок. На відміну від казки та інших творів, байка складається з двох частин: розповіді й моралі. Серед інших жанрів байка дає більше можливостей читцеві розкрити ідейний зміст. Тому потребує особливої роботи над текстом. Читець повинен яскраво бачити своє творче завдання, прагнути якомога ближче донести до слухачів ідейну спрямованість, справити на них відповідний естетичний вплив. Щоб полегшити роботу над байкою, варто розчленувати її за композиційною будовою: експозиція, зав'язка, розвиток, розв'язка. Читати мораль потрібно не нав'язливо, не навмисно, а глибоко реалістично, правдиво, щиро.

Нариси і науково-популярні статті

Читання такого матеріалу потребує не меншої підготовки, ніж будь-який художній твір. Нариси за своєю мовою і обсягом близькі до оповідання. Їм властива до певної міри образність, емоційність. Відрізняються тим, що відтворюють не художній, а дійсний факт. Тому підготовку можна здійснювати за тим самим зразком, що й оповідання. Науково-популярні статті теж відображають дійсні факти життя, проте не так образно й емоційно. Особливу роль у статті відіграє логічний аспект. Він є також головним елементом виразності читання. Проте статті не треба читати сухо, одноманітно.

Інтерпретація читця повинна впливати на розум, волю й почуття слухачів. Необхідно добре усвідомити зміст, спрямування, яскраво бачити описану дійсність, визначати своє ставлення до неї.

Виконавський аналіз художнього твору

1. Літературно-творчий аналіз тексту («про що читаю»):

- розповідь про автора і особливості його епохи;
- родова та жанрова приналежність твору;
- тип тексту (опис, міркування, розповідь);
- структура тексту (вступ, основна частина, висновки), план;
- короткий переказ змісту тексту;
- пояснення незрозумілих у тексті слів (за допомогою словників).

2. Дійовий аналіз тексту («для чого читаю»):

- кінцева мета автора;
- якими я бачу героїв та місце події (словесні замальовки);
- моє ставлення до твору, героїв;
- чи бачу в творі підтекст (прихований зміст).

3. Словесна цільова дія («читаю саме я»):

- використання художніх засобів виразності (тропів, особливих синтаксичних структур);
- використання звукових засобів виразності (складання партитури всього тексту або однієї з його частин).

Пам'ятка „Читай виразно”

1. Перечитай текст уважно. Визнач зміст, думки, почуття, настрої і переживання героїв, автора.
2. Визнач своє ставлення до подій.
3. Подумки уяви собі їх.
4. Виріши, що будеш повідомляти при читанні слухачам, що вони повинні зрозуміти (яке твоє завдання як читця).
5. Обміркуй відповідно до цих завдань і обери інтонаційні засоби – тон, темп, читання, поміть паузи, логічні наголоси.
6. Прочитай спочатку текст вголос для себе. Не забудь, що ти промовляєш текст перед слухачами і спілкуєшся з ними.
7. Прочитай текст виразно.